

RECENZE / BOOK REVIEWS

Krasimira MARCHOLEVA,

Istorija na pražkoto studentsko družestvo „Bălgarska sedjanka“ (1880–1954),

Veliko Tărnovo, Faber 2021, 259, [1] s.,

ISBN 978-619-00-1373-0.

Bulharská historička Krasimira Marcholeva (Marholeva), žijící a působící již řadu let v Praze, vydala svou první, bulharsky psanou monografii, jejíž počestný název by zněl *Dějiny pražského studentského spolku Bulharská sedjanka (1880–1954)* (tentoto i další překlady jsou mé; M. Č.). Je zvláštní, že samostatného vědeckého zpracování se tato vzájemnostní organizace dočkala teprve nyní (ostatně právě tato skutečnost byla pro autorku „základním motivem“, který rozhodl o volbě vlastního tématu knihy, vznikající bez přestávky celé jedno desetiletí; srov. s. 19, 21), ač průpravné historické přehledy a kronikářsky pojaté články vznikaly již dříve.¹

- 1 Za průkopnickou lze považovat stať hlavního inspektora bulharského ministerstva školství Petra Kjurkčieva, původně určenou pro plánovaný sborník k půlstoletému jubileu existence spolku (1930), z jehož realizace nakonec sešlo, a přeloženou do češtiny Antonínem Frintou: Pet[ă]r KJURKČIEV, *Bulharská sedjanka ve svém vývoji*, Česko-bulharská vzájemnost 2, 1935, č. 1, s. 7–8, č. 2, s. 21–23, č. 3–4, s. 33–40; s nepatrným krácením ji opět vydala Marie MOTEJLOVÁ-MANOLOVA [ed.], *Uchováno v paměti. Bulharská sedjanka a její pokračovatelé v českých zemích*, Praha 2006, s. 21–37. Sám jsem počátky organizace popsal a v dobových souvislostech česko-bulharských vztahů vyložil ve studii věnované jedné ze zakladatelských osobností spolku – Vladislavu Šakovi. Srov. Marcel ČERNÝ, *Matematik s básnivou duší. Nad bulharistickým dílem Vladislava Šaka (1860–1941)*, in: Marcel Černý – Dobromir Grigorov (eds.), *Roljata na českata inteligencija v obštestvenija život na sledosvoboždenska Bălgarija / Úloha české inteligence ve společenském životě Bulharska po jeho osvobození*, Praha 2008, s. 220–257; Kjurkčievovu zásadní stať autorka sice cituje v textu, ale položka chybí v závěrečné Bibliografii (s. 239–255), ostatní dvě publikace jsou zcela opomenuty. – K. Marcholeva některé části vznikající monografie publikovala již dříve v odborném tisku či konferenčních sbornících, např. Krasimira MARCHOLEVA, „Bălgarska sedjanka“ – *kulturen anklav v „slavjanskija Jerusolim“*, in: Christina Dejkova – Vladimir Penčev (ed.), *Bălgarskata bochemistika dnes. Dokladi ot Nacionalnata naučna konferencija „Bălgarskata bochemistika dnes“*, Sofija 2012, s. 302–316; Eadem, *Štrichi ot dejnostta na pražkoto akademično družestvo „Bălgarska sedjanka“ v mežduduenna Čechoslovakija (1919–1938)*,

Bulharská sedjanka² nebyla prvním pražským spolkem sdružujícím Bulhary a Čechy (měla počátkem 60. let 19. století svého předchůdce ve spříseženeckém Pobratimu). Z českých bulharofilů stál u jejího zrodu matematik a pozdější překladatel z bulharštiny Vladislav Šak. V Praze se stýkal s tehdejšími bulharskými studenty, kteří sice po osvobození Bulharska ještě neměli svůj vlastní pražský spolek, avšak mnozí z nich už svými neoficiálními schůzkami (např. v hospodách) „spolkařili“ a brzy uzrála i myšlenka na založení vzájemnostního sdružení.

Počátkem existence *Bulharské sedjanky* byla schůzka v pražském hostinci U Seidlerů v říjnu 1880. V jejím průběhu byl schválen název, jež vymyslel Ilija Iliev, a stanovy spolku, které vypracoval akademický malíř Jan Václav Mrkvička. Výměrem z 9. prosince 1880 pražské policejní komisařství Mrkvičkovi sdělilo, že c. k. místodržitelství v Praze rozhodnutím ze 4. prosince toho roku povoluje ustavení spolku Bulharská sedjanka. Na 18. prosince 1880 byla do téhož hostince znovu svolána schůze, kde byl zvolen první spolkový výbor: předseda – student chemie Vasil Atanasov Ivanov, podpředseda – Karel Lukáš, tajemník – filolog Aleksandăr Teodorov-Balan, zapisovatel – V. Šak, knihovník – Pavel Zlatov, pokladník – Aleksandăr Conev.³ Jak vzpomíná A. Teodorov-Balan,⁴ spolek musel vést oficiální jednání pouze česky, ale příležitostně bylo povoleno mluvit i bulharsky a promluva byla zástupci pražského policejního komisařství tlumočena. Sám komisař, národností Čech, byl prý přesvědčen o neškodnosti bulharského jazyka, a tak v jeho užívání nebránil. Zápisy ze schůzí vedl český jednatel – již jmenovaný V. Šak. Program

Istoričeski pregled 69, 2013, kn. 3–4, s. 109–132; Eadem, *Pražkoto studentsko družestvo „Bălgarska sedjanka“, bălgarskijat nacionalen văpros i češkata obštestvenost (1901–1914)*, in: Vladimír Penčev (ed.), 20 godini „Bochemija klub“. Jubileen sbornik, Sofija 2014, s. 289–300; Eadem, *Novi štrichi kăm dejnostta na pražkoto akademično družestvo „Bălgarska sedjanka“ po vreme na mandata na bălgarskija pălnomošten ministăr v Čechoslovakija Boris Văzov (1927–1932 g.)*, Slavjanski dialozi 15, 2018, č. 21, s. 21–36.

2 Bulharismus „sedjanka“, etymologicky i sémanticky odpovídající českému „sedánka“, znamená přátelské (zpravidla večerní) posezení venkovanů, při němž se často zpívalo, popíjelo, dralo peří (v užším smyslu přástky či táčky) nebo příjemně vyprávělo a besedovalo, název organizace bychom tedy mohli přeložit i jako Bulharská beseda.

3 Srov. Bălgarski glas 2, 1881, č. 10, 22. 1., s. 4; cit. dle Aleksandăr TEODOROV-BALAN, *Kniga za mene si*, Sofija 1988, s. 156.

Funkce se zřejmě rychle měnily. Např. jako pokladník se objevil i K. Lukáš, jméno V. Šaka je rovněž spojováno s funkcí sekretáře, resp. jednatele apod. Srov. F. [= Antonín FRINTA], *60 let Bulharské Sedjanky*, Česko-bulharská vzájemnost 7, 1940, č. 5, s. 1.

4 Aleksandăr TEODOROV-BALAN, *Ze studentských vzpomínek* [VIII. 1879–VII. 1882 v Praze], in: Theodor Syllaba – Sáva Heřman, A. Teodorov-Balan na univerzitě v Praze, Praha 1987, s. 146–147.

spolku byl zaměřen na poznávání bulharské země a její kultury, na cvičení a zdokonalování v bulharském jazyce, na pěstování vzájemnosti mezi členy formou osvětových přednášek i zábavních večírků. Zároveň sdružení mělo být jakýmsi emigračním „bulharským ohniskem“, jež bude Bulhary připravovat pro práci ve vlasti, a současně organizací, která zaručí koordinaci všestranné spolupráce bulharských studentů s českou veřejností a s českými akademickými kolegy.

V Bulharské sedjance nabytá znalost bulharských reálií a jazyka a přátelské styky s V. Atanasovem zřejmě u Šaka spolurozhodovaly o jeho dalších osudech a bulharistické orientaci: jak podotkl Josef Páta, Šak byl ke svému zájmu o mladé knížectví přiveden díky kontaktům s bulharskými studenty v Čechách jako naši ostatní četní krajané, kteří po osvobození Bulharska v 80. letech 19. století přišli do nejjihnějšího slovanského státu, aby „tu našli svou existenci a částečně také splatili dávný český dluh za obětavou a významnou kulturní činnost cyrilometodějskou u nás“.⁵

Monografie K. Marcholevy je přehledně členěná a analytickou předmluvu *Studentská směrovka v bulharsko-českých vztazích* (s. 7–9), pochvalně hodnotící celou práci jako přínosnou a aktuální, k ní napsal přední znalec vzájemných kontaktů, antropolog, folklorista, bohemista a slavista Vladimír Penčev.

Autorčin *Úvod* (s. 11–22) shrnuje dosavadní přehled odborného bádání o historii spolku, seznamuje s hlavními osobnostmi jak ve spolku působícími (u Michaila Arnaudova by bylo na místě uvést více charakteristik než pouhé „folklorista“ – vedle etnografických zájmů má za sebou především ohromné literárněhistorické dílo), tak se jím zabývajících jakožto svým odborným předmětem (v souvislosti s charakteristikou spolku jakožto „fašistického“ [s. 14], formulovanou Zdeňkem Urbanem, by bylo záhodno odkázat k přesnému místu citátu, nikoli jen k monografii⁶). Jak vidno, K. Marcholeva se ve svých dějinách musela vyrovnat s řadou dobových klišé, mýtů a ideologemat, aby nalezla moderní, objektivně vyrovnaný narativ, což i vzhledem k faktu, že je sama Bulharka, nemuselo být vždy jednoduché.

První kapitola *Bulharská inteligence v českých zemích a počátek bulharsko-českého mezikulturního dialogu (50.–70. léta 19. století)* (s. 23–46) seznamuje s prů-

5 Josef PÁTA, *Profesor Vladislav Šak osmdesátníkem*, Česko-bulharská vzájemnost 7, 1940, č. 3, s. 1 (celý text 1–4).

6 Zřejmě šlo autorce o tento citát: „[...] Bulharská Sedjanka se začala politicky orientovat doprava, stávat se jakýmsi „vládním“, oficiálním bulharským spolkem, v němž bylo pro pokrokové studenty méně a méně místa. Tento proces vyvrcholil pak za první republiky, za které se spolek posléze za vydatné podpory vyslanectví i naší policie změnil ve spolek vysloveně fašistický [...]“. Srov. Zdeňk URBAN, *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*, Praha 1957, s. 52.

kopníky vzájemných vztahů, kteří u nás působili v období do osvobození Bulharska z osmanské nadvlády (zevrubnější pozornosti se dostalo Ivanu Šopovovi, Natanailu Ochridskému, Vasilu D. Stojanovovi,⁷ Atanasi Ilievovi, studentům spojeným se středními školami v Táboře, Písku, Hradci Králové aj. Velice agilním bulharským studentem v Praze, jehož význam v přehledu přišel až příliš zkrátka (jeho jméno se jen mihne na s. 26), byl Konstantin Dimitriev Petkovič, autor cestopisů, publicistických textů i průkopník překladu české poezie do bulharštiny (díky kontaktům s I. I. Sreznevským, V. Hankou a P. J. Šafaříkem se jako první Bulhar pokusil o překlad *Libušina soudu* a o ukázky z *Rukopisu královédvorského*, tedy ještě před překladatelskými počiny I. Šopova a R. Žinzifova).⁸

Úkol podobný tomu, který si předsevzala K. Marcholeva, zpracovala v nedávné době historička Teodorička Gotovska-Henze v rozsáhlé, širěji koncipované bulharsky psané studii, jejíž překlad by zněl *Modernizace bulharského vzdělávání v kontextu vzájemné slavistické výměny (do roku 1878)*.⁹ Autorka se soustředila na rozvoj moderního počátečního vzdělávání v bulharských zemích v předosvobozeneckém údobí, zasazený do širšího kontextu bulharsko-rusko-českých slavistických kontaktů. Došla k pozoruhodnému zjištění, že ačkoliv byl individuální odborný profil tehdejších představitelů bulharské inteligence povětšinou skromnější, dokázali tito „čestní odchovanci“ dobře splnit své společenské poslání a cestou osvěty – iniciovanou právě oplodňujícím českým prostředím – se spolupodíleli na formování mladé nacionálně uvědomělé elity ve své domovině a rovněž se zapojili do duchovní výchovy intelektuálního dorostu. Podobný závěr vyvozuje z účasti Bulharů v českých spolcích a zájmových organizacích (Sokol, Umělecká beseda, pražský tajný spolek Pobratim, tábořský čtenářský spolek Postojanstvo aj.) i K. Marcholeva

7 V souvislosti se Stojanovem bych upozornil na syntetizující, zásadní studii o jeho vazbách k českému prostředí, jež je úvodem k prvnímu svazku jeho moderních sebraných spisů: Dočo LEKOV – Venceslava BECHINJOVA, *Nepoznatijat Vasil Dimitrov Stojanov*, in: Vasil D. Stojanov, *Săcinenija*. Tom I, Sofija 2001, s. 5–42.

8 Podrobněji o Petkovičovi srov. Ivan DOROVSKÝ, *První překlady Rukopisu Královédvorského a Zelenohorského do makedonštiny: (Kapitola z dějin makedonsko-českých kulturních styků)*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada literárněvědná D 22, 1975, č. 20, s. 243–259; Idem, *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1974, s. 49–72; Zdeněk URBAN, *K významu díla K. D. Petkoviče*, in: Slavica pragensia XXIX (AUC – Philologica 1987, č. 2–3.), Praha 1989, s. 7–15; Idem, *Kām značienieto na tvorčestvoto na K. D. Petkovič*, *Ezik i literatura* 46, 1991, č. 1, s. 120–126.

9 Srov. Teodorička GOTOVSKA-HENZE, *Modernizacijata na bălgarskoto obrazovanie v konteksta na slavističnija obmen (do 1878 g.)*, in: Marcel Černý (et al.), *Sounáležitost a soudržnost k vzájemnému poznání: sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*, Praha 2021, s. 425–528.

v první kapitole recenzované knihy – totiž tato sdružení jsou jednak „prostředkem kulturní integrace bulharské mládeže v cizím prostředí“, jednak „představují sui generis institucionalizovanou formu kulturního transferu a bulharsko-českého mezi-kulturního dialogu“ (s. 45).

Druhá kapitola *Vznik a kulturně-spoločenská činnost Bulharské sedjanky v letech 1880–1914* (s. 47–119) podrobně popisuje „zrození“ první oficiálně povolené bulharsko-české studentské organizace v českých zemích a první desetiletí její existence. Nově byla na základě archivních dokumentů odhalena bezprostřední návaznost Bulharské sedjanky na aktivity pražské studentské skupiny Zora, kterou vedl A. Teodorov-Balan (s. 50). Sedjanka se velice rychle zapojila do kulturního života Prahy, její členové všemožně propagovali bulharskou kulturu, sbližovali se s českými bulharofilskými kruhy (Josef Jakub Toužimský, Eliška Krásnohorská, Jan Neruda, Josef Barák, Adolf Heyduk, skladatel Mořic Stanislav Anger), pořádali jazykové kursy, přednášeli, spolupracovali s ostatními českými a slovanskými studentskými sdruženími, organizovali literárně-hudební večery, zasvěcené význačným Bulharům (L. Karavelovovi, G. S. Rakovskému, Ch. Botevovi, P. R. Slavejkovovi, Paisiji Chilendarskému, bratřím Miladinovovým, V. Levskému, Sofroniji Vračanskému či V. Aprilovovi) nebo se angažovali ve vybudování pomníku Chadžimu Dimitrovi u příležitosti 25. výročí jeho smrti (1893), avšak návrh českého sochaře Viléma Amorta nakonec nebyl realizován (srov. s. 88). O jejich činnosti pravidelně informoval český i bulharský tisk (hlavně *Národní listy*, *Národní politika*, *Slavjanin* a *Marica*), sami Bulhaři se dokonce snažili seznamovat s českou literaturou bulharskou veřejnost prostřednictvím vlastních překladů v rámci přidruženého kroužku Prosveta, tj. Osvěta (např. A. Teodorov-Balan přeložil úryvky z děl J. Kollára, K. Světlé, V. Hálka aj.).¹⁰ Částečně se s literárními projevy Bulharské sedjanky překrývá i almanach *Jutro* vydaný ve prospěch Bulharské matice (Bálgarska majčica) v Praze roku 1883 (Marcholeva publikaci a s jejím financováním souvisejícímu sporu věnuje s. 67–74).

Na počátku 20. století se v Praze sice ocitají noví prostředníci bulharsko-české vzájemnosti, např. již jmenovaný M. Arnaudov, budoucí jazykovědec Stefan Mladenov, pěvkyně Christina Morfová, pozdější levicová politička Stela Blagoeva

10 K těm nejmenovaným, ale důležitým bych doplnil jméno učitele a prozaika Františka Procházky, známějšího pod pseudonymem Franta Župan (1858–1929), který publikoval rozsáhlou historickou novelou *Z Přeslavského dvora. Historický obraz z konce IX. století* (časopisecky 1882, knižně 1885). Prózu již z rukopisu překládal právě A. Teodorov-Balan, ale o dílo *V přeslavskija dvorec* nebyl zájem, a proto je vydal až v roce 1894 (na pokračování v prvním ročníku časopisu *Bálgarski pregled*); knižně pak překlad vyšel pod tímž názvem v ediční řadě *Drevna Bálgarija* v Sofii 1941.

či skladatel (Dvořákův žák) Dobri Christov, avšak celkově vzato, spolek nevyvíjí tak bohatou a Čechy společensky reflektovanou činnost, jako tomu bylo ve dvou desetiletích 19. století. Pozitivní je spolupráce s novou generací českých bulharofilů, např. s Václavem Klofáčem, který v českém tisku pomáhal prosazovat názor o bulharském charakteru Makedonie, dostává se ovšem do střetů s českými serbofily (srov. s. 100–104), dále s Adolfem Černým, Františkem Tichým (užívajícím pseudonym Zdeněk Broman), Alfrédem Rudolfem, Stanislavem Formanem či začínajícím Josefem Pátou. Plánovaný sborník k 30. výročí vzniku Bulharské sedjanky bohužel nakonec nespátřil světlo světa, ač se jako vzpomínkový památník mohl stát základem k budoucímu detailnímu zpracování jeho dějin (srov. s. 107). Autorka komentuje i konflikt pozdějšího oddaného zastánce Bulharska Vladimíra Síse s pražskými bulharskými studenty během balkánských válek, kdy většina české společnosti přijala prosrbskou pozici (s. 110–112); v téže době se bulharsko-srbské napětí projevovalo i v pražských kruzích slovanského studentstva (s. 114–117). Existence spolku byla po 34 letech přerušena krátce po sarajevském atentátu na Františka Ferdinanda d'Este, arcivévodu a následníka rakousko-uherského trůnu. Poslední bulharský student musel opustit hranice habsburské monarchie nejpozději na podzim roku 1916 (s. 119).

Třetí kapitola *Činnost Bulharské sedjanky v meziválečném Československu v letech 1919–1939* (s. 120–219) začíná okolnostmi obnovení spolku v pražském hostinci U Černého pivovaru 26. listopadu 1919 a nástinem jeho hlavních kulturně-společenských akcí v mladém slovanském státě. Jen v Praze počátkem 20. let 20. století studovalo kolem 400–500 Bulharů, bohaté základny pro novou etapu mládežnického akademického sdružení, u jehož obrody stál „honorární konzul Bulharského království v ČSR“ Vladislav Šak (tuto čestnou funkci zastával v letech 1920–1932) a poslední místopředseda Bulharské sedjanky před jejím rozpuštěním Veljo Debeljanov.

V meziválečném Československu více méně přetrvávaly předválečné negativní nálady vůči Bulharsku (i politicky byla republika více napojena na Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, jež od roku 1929 přijalo název Jugoslávie), proto tím více spolek usiloval o vytváření pozitivního obrazu („image“) Bulharů a jeho státu v československém veřejném životě a současně všichni členové Bulharské sedjanky následovali příkladu bulharských oficiálních kruhů i bulharských diplomatů v Praze, jejichž prioritou bylo zlepšení vztahů s jižními Slovy a překonání mezinárodní izolace za přispění Československa jakožto prostředníka. Spolek ve jménu tohoto bulharsko-československého a bulharsko-jihoslovanského sblížení vyvíjel mno-

hostranné aktivity, získáváje k těmto cílům i řadu českých intelektuálů a umělců (archeologa a prvního předsedu nově zřízeného Slovanského ústavu Lubora Niederleho, již zmiňované bulharisty V. Síse či J. Pátu, malíře Jana Mrkvičku, Alfonse Muchu či Ludvíka Kubu, pianistku Ludmilu Prokopovou). V této době již existovaly i další bulharské (bulharsko-české) spolky (levicové Národní studentstvo neboli Narstud a na něj navazující Vasil Levski, zemědělské spolky Rajko Daskalov a Canko Bakalov, Jednota slovanských žen, Československo-bulharská vzájemnost, disponující v letech 1934–1940 dokonce stejnojmenným vlastním tiskovým orgánem, celostátní Bulharský národní studentský svaz, brněnský Cyril a Metoděj aj.), s nimiž se Bulharská sedjanka snažila takticky spolupracovat, třebaže oba levicové spolky vznikly jako vzdoropodniky a jejich členstvo se částečně rekrutovalo z odpadnuvších „sedjankářů“ (v bulharštině „sedjankadžii“); v letech 1930–1932 část členstva, která nesouhlasila s tehdejšími vedením, ze spolku vystoupila a založila – s podporou bulharského vyslanectví v Praze – pražský spolek Sv. Cyril a Metoděj, avšak na konci roku 1932 došlo po volbě nového představenstva k opětovnému sloučení obou spolků a celý spor byl urovnán (s. 186–198). V březnu 1937 Bulharská sedjanka dosáhla sjednocení s další organizací pražských Bulharů, se spolkem Vasil Levski (s. 204–205).

Pokud jde o styky s ostatními Bulhary v Praze, zvláštní vzájemnostní kapitolu představují bulharská politická emigrace po červnových událostech 1923 a pražský atentát na Rajka Daskalova koncem srpna toho roku (viz speciální podkapitolu na s. 133–149), pražská léta (1929–1938) básníka a spisovatele Kirila Christova či hvězdné působení Christiny Morfovy;¹¹ důležitým spoluhráčem spolku bylo také bulharské vyslanectví, s nímž „sedjankáři“ většinou udržovali korektní vztahy, zvláště za mandátu Dimitra Michalčeva (1880–1967) a Borise Vazova (1873–1957), kteří byli v přátelském kontaktu s prezidentem T. G. Masarykem;¹² docházelo však i k občasným konfliktům – zejména v osobní rovině –, a tak jednota spolku byla podrobována těžkým zkouškám.

U šifry „J. F.“ (s. 150, pozn. 508) se domnívám, že zprávami s bulharistickou tematikou (tou je i na uvedeném místě citovaná glosa o půlstoletí Bulharské sedjanky) do *Slovanského přehledu* přispíval publicista Josef Fiala; ostatně v rejstřících některých ročníků časopisu je šifra takto rozepsána a autor některé příspěvky podepi-

11 V Praze studovala již před válkou (1906–1909), pak žila v Brně, ve Francii a v Bulharsku a do české stolice se vrátila roku 1916, kde působila zejména ve 20. letech 20. století.

12 Téma vztahu Bulharů k Masarykovi autorka nově zkoumá ve zvláštní studii: Krasimira MARHOLEVA, „*Druhý život*“ T. G. Masaryka v Bulharsku (1937), *Studia historica Brunensia* 68, 2021, č. 2, s. 117–140.

soval i celým jménem. V souvislosti s osobností pozapomenutého básníka a propagátora literární vzájemnosti mezi oběma národy Christa Boriny (vl. jm. Caneva Mineva; 1882–1967) je škoda, že tento aktivní čechofil nebyl charakterizován detailněji s ohledem na recepci jeho díla v českém prostředí. Je pouze letmo zmíněn např. na s. 160, 171–173 (v souvislosti s divadelním skandálem – pražským uvedením Shawovy hry *Hrdinové*, v níž byli Bulhaři dehonestováni jako balkánští primitivové nedbající o hygienu¹³) či na s. 186–187 (ve spojitosti s dalším skandálem, vyvolaným nezařazením Bulharské sedjanky mezi spoluorganizátory slavnostního večera na počest K. Christova v květnu 1930). Jeho verše se např. dostaly – spolu s Christovými básněmi – do vlastenecko-apologeticky angažované antologie *Ta krásná země. Čechy v zrcadle světové poesie* z roku 1941 a jeho jméno bylo spojeno i s mnohostrannými propagačními aktivitami – v letech 1924–1931 působil jako tajemník a kulturní referent (někdy bývá funkce nazývána „tiskový přidělenec“, podle bulharského „presataše“) bulharského vyslanectví v Praze, roku 1930 se stal činným členem I. odboru Slovanského ústavu a hojně publikoval i v českém tisku.

A ještě několik dalších konkrétních poznámek: Jméno (transliterované do cyrilice) „prof. M. Vajngard“ (s. 174) by mělo být s -t na konci, neboť se jedná o slavistu Miloše Weingarta. Profesorský titul opakovaně uváděný u Josefa Páty (např. s. 124, 175, 179) je ve 20. letech anachronismem – od roku 1922 byl docentem Filozofické fakulty české Univerzity Karlovy, profesorem se stal (tamtéž) teprve až roku 1933. Renesanční osobnost Ludvíka Kuby adekvátně nevystihuje označení „folklorista a muzikolog“ (s. 162, 181), neboť byl také cestovatelem, spisovatelem (zejména cestopisem a memoáristou) a především ve své době evropsky proslulým malířem ve stylu pozdního impresionismu a secese (ostatně samostatné výstavy jsou mu pořádány dodnes). Identifikace současného Velehradu s „někdejší stolicí

13 Mimochodem, o inscenaci Divadla na Vinohradech z dubna 1929, připravené Josefem Kodíčkem (režisér) a Josefem Čapkem (výprava), bohatě psal český tisk a z imagologického hlediska by bylo zajímavé provést hlubší recepční analýzu všech českých jevištních konkretizací této hry, jejíž originál *Arms and the Man* (1894) byl do češtiny překládán různě: *Válku a hrdinu*, *Hrdinové*, *Čokoládový hrdina*. – Např. Miloslav NOVOTNÝ, *Shaw s překážkami*, Cesta 11, 1928/1929, č. 30 (1929), s. 461; o skandální inscenaci napsal: „[...] došlo i před vinohradskou premiérou k několika výměnám režiséřských a diplomatických nót. Jejich výsledky byly nulou. U bulharských studentů nic neplatily výklady i úpravy režiséra J. Kodíčka, u divadla zase ne intervence a výhrůžky. A proto nakonec došlo k premiéře s ozbrojenou asistencí a s letákem, který prý byl o představení Bulhary rozdáván. Ke skutečné bouři však nedošlo, neboť naši bulharští bratři se spokojili s tím, že na jevišti jednou místo Bulharsko řekli Albánie. Řekli byste, že je to vlastenectví směšně maličerné, když lze utišiti a uspokojiti pouhou záměnou jména, nota bene, když kdekdo ví, že je to jenom záměna ad hoc! Ale vezměme v ochranu své balkánské bratry! Co my jsme takových svých vlastních bouří prožili, ač jsme byli vždycky kultivovanější než oni!“

Velké Moravy“ (s. 200) je diskutabilní, neboť z pramenů je znám jen název (Veligrad), ale nikoliv jeho přesná lokalizace. Během historického bádání býval Veligrad ztotožňován s mnoha místy na dnešní východní Moravě či západním Slovensku, nejčastěji pak se Starým Městem u Uherského Hradiště a Valy u Mikulčic. Jméno Matyáše (Matije) Murka (s. 204, 207) je spojováno s funkcí „ředitele Slovanského ústavu“, ve skutečnosti stanul v jeho čele jako historicky druhý předseda (struktura instituce odpovídala spíše malé akademii věd než ústavu v klasickém smyslu slova), navíc Murko byl již od roku 1920 profesorem jihoslovanských jazyků a literatur na Filozofické fakultě české Univerzity Karlovy (autorka uvádí titul doktorský).

Poslední kapitola, nazvaná vzhledem k zániku spolku *Epilog. Poslední léta Bulharské sedjanky (1939–1954)* (s. 220–233), je nejstručnější částí celé monografie, neboť autorka se musela omezit na pouze torzálně dochované archivní prameny. Navíc existence spolku byla omezována a citelně utlumována dvěma, téměř kontinuálně po sobě jdoucími totalitami – nacistickou a poúnorovou. Počátek kapitoly plasticky popisuje těžkou atmosféru protektorátní Prahy krátce po zániku Československa i nespokojenost bulharského (jak v Sofii, tak v Praze a Brně) a českého (podrobně jsou komentovány události 17. listopadu 1939) studentstva s německou okupací, jen k formulaci, že německé správní úřady uzavřely „všechny české vyučovací ústavy“ (s. 223), je třeba dodat, že šlo pouze o vysoké školy, jež měly být původně (podle vyhlášky říšského protektora Konstantina von Neuratha) uzavřeny na tři roky, avšak k obnovení chodu českých vysokých škol za protektorátu již nedošlo. Sluší se ovšem podotknout, že někteří bulharští občané již před válkou studovali na pražské Německé univerzitě a že za protektorátu mohli dle vlastního uvážení na německé ústavy z české Univerzity Karlovy přejít (takový byl např. případ muzikologa Georgiho Nikolova Bakardžieva-Jantarského, jenž získal německý doktorát a v Praze několik let působil i po roce 1945).¹⁴

Na rok 1940 plánované oslavy 60. výročí založení Bulharské sedjanky se uskutečnit nepodařilo, spolkový časopis partnerské organizace *Česko-bulharská vzájemnost* (musel za protektorátu změnit jméno ztrátou adjektiva „slovensko-“) zanikl pátým číslem sedmého ročníku (v prosinci 1940) a ve veřejném prostoru bylo stále méně příležitostí k manifestaci vzájemného přátelství mezi Bulhary a Čechy. Kulturní akce byly zrušeny zcela, neboť valná většina bulharských studentů

14 O jeho studiích a českém pobytu viz Marcel ČERNÝ, *Georgi Nikolov Bakardžiev-Jantarski mezi slavistikou a muzikologií (jeho přínos pro studium česko-bulharských kulturních a hudebních vztahů)*, Nauční trudove 56, 2019, kn. 1B – Filologija [Paisievi četenija – Literaturoznanie, prevod; Plovdiv 8.–10. 11. 2018], s. 69–88.

v Praze cítila antinacisticky a nechtěla s Němci proti Čechům kolaborovat, zatímco např. brněnský, pravicově orientovaný spolek Cyrila a Metoděje se zaměřil na „propagaci bulharství a prezentaci bulharského ducha“ mezi Němci (s. 226).

Téma bulharsko-českých kulturních styků za protektorátu je doposud zpracováno nedostatečně a K. Marcholeva svou monografií podala solidní základ k detailnějšímu výzkumu tohoto odbornou literaturou přehlíženého mezidobí.

Poválečné dějiny Bulharské sedjanky jsou krátké. Činnost spolku čítajícího kolem 60 členů byla obnovena valnou hromadou 21. září 1945. Část členstva se nato oddělila a založila spolek Vasil Levski, který však nebyl oficiálně uznán československými vládními kruhy. Nicméně Bulharská sedjanka měla po odchodu odštěpenců pouhých 20 členů (s. 228). „Sedjankáři“ byli představiteli domácí mládeže (např. předsedou Ústředního svazu československého studentstva dr. Ladislavem Tůmou) ještě před únorem 1948 házení do jednoho pytle s ostatními bulharskými studenty, kteří údajně za protektorátu sympatizovali s okupanty nebo s nimi spolupracovali. Navíc na oficiální úrovni, krátce po podpisu bilaterální kulturní dohody (1947), vznikla v srpnu 1948 nová, konkurenční vzájemnostní platforma – Bulharská kulturně-osvětová organizace Georgi Dimitrov (s. 230). Bylo jasné, že popřevratové Bulharsko (prostřednictvím Výboru pro vědu, umění a kulturu, od roku 1951 nesoucího název Výbor pro přátelství a kulturní vztahy se zahraničím, srov. s. 229–232) chce mít všechny v zahraničí pobývací studenty a jejich uskupení pod přímým politickým dozorem. Bulharská sedjanka v posledních letech existence do slova živořila a 17. června 1954 vymazáním ze Spolkového katastru zanikla nadobro.

Monografie K. Marcholevy je opatřena syntetizujícím *Závěrem* (s. 234–238), *Bibliografií* (s. 239–255) a anglickým *Summary* (s. 256–259). Obsahuje i několik ilustračních příloh (tvoří je černobílé i barevné reprodukce fotografií, portrétů, knižních obálek, pamětní desky slovanských věrozvěstů na Velehradě, prospektů, pozvánek na akce pořádané Bulharskou sedjankou apod.), jež jsou výstižně voleny a vhodně oživují výkladové pasáže knihy. Škoda jen že přínosné a poctivě napsané dílo postrádá osobní rejstřík, který by usnadnil vyhledávání v jinak málo přehledném a mnoha jmény nasyceném textu. Vzhledem k stykovému charakteru práce by bylo na místě i české resumé.

Navzdory několika výše vytknutým drobným připomínkám, jež nikterak nesnižují kvalitu recenzovaného spisu, jsou první dějiny vzájemnostního spolku Bulharská sedjanka cenným příspěvkem k výzkumu života bulharské menšiny v Čechách a trvalým, vědecky fundovaným a naše dosavadní sporé znalosti oboha-

cujícím zpracováním důležité kapitoly z bulharsko-českých kulturních kontaktů, z něž mohou spolehlivě čerpat řadu ověřených a kriticky osvětlených faktů jak historici, tak etnologové (zejména emigrantologové) a vůbec všichni bulharisté zkoumající bilaterální vztahy s českým prostředím v široké konfrontativní perspektivě.

Marcel Černý

Mariusz MAZUR,

Antykomunistycznego podziemia portret zbiorowy 1945–1956. Aspekty mentalno-psychologiczne,

Warszawa – Lublin, Bellona – UMCS 2019, 495 s.,

ISBN Bellona 978-83-11-16148-1 – ISBN UMCS 978-83-227-9269-8.

Mladí, s příkladnou katolickou a vlasteneckou výchovou, rozhodnutí bránit nezávislost své země do poslední kapky krve, což mnozí z nich prokázali již během německé okupace, aby pak shodně se svým přesvědčením pokračovali v boji i po skončení války, tentokrát proti tvořícímu se komunistickému režimu pod patronátem Sovětského svazu. Navzdory těžké situaci a proti mnohonásobné převaze nevypočitatelného nepřítele si uchovali čistý morální profil a hodnoty pojící se s vojenskou uniformou, kterou nosili. Podobný portrét účastníků polského protikomunistického odboje s trochou nadsázky leckdy přináší část současné polské historiografie. Přestože uvedený popis pochopitelně nelze zcela odmítnout, a zejména v souvislosti s hlavními závěry by bylo možné stvrdit jejich platnost, je zároveň zřejmé, že takový obraz v konfrontaci s rekonstrukcí skutečného vývoje příliš neobstojí. Jak totiž některé historické práce naznačují, realita v poválečném Polsku nebyla černobílá a léta utrpení, stresu a ohrožení ovlivnila velkou část obyvatel země, příslušníků partyzánských oddílů nevyjímaje, resp. právě je samotné.¹

Složité osudy některých partyzánů v recenzované práci zohledňuje i Mariusz Mazur, přednášející na Univerzitě Marie Curie-Skłodowské v Lublinu. Jak naznačuje její podtitul, svou pozornost autor primárně soustředil na snahu proniknout do myšlení, motivace a psychiky osob, které se rozhodly proti totalitnímu režimu aktivně vystoupit. Recenzovaná kniha tak není jen dalším pomyslným

1 K realitě Polska po druhé světové válce zejména srov. Marcin ZAREMBA, *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Warszawa 2012. Srov. též recenze Jiřího Friedla: Slovanský přehled 99, 2013, č. 1–2, s. 195–199.

kamínkem při budování pomníku a kultu „prokletých vojáků“ (żołnierze wyklęci), ale práci, která se snaží nad některými jevy hlouběji a kriticky zamyslet a v souvislosti s tím si též klade zajímavé a někdy i dosti nelehké a kontroverzní otázky.

Nejedná se o první práci, která se problematikou psychologie v souvislosti s totalitním režimem v Polsku zabývá.² Již dříve se též objevily knihy, které psychologické hledisko v souvislosti s rezistencí zohledňují.³ V případě organizovaného ozbrojeného odporu se však v tomto směru jedná o jednu z prvních ucelenějších prací. Jejím předmětem je totiž psychologická analýza partyzánů z „lesních“ oddílů (s. 31), tedy té části účastníků protikomunistické rezistence, která je též v polské historiografii i obecně společnosti nejsledovanější. V této souvislosti se pochopitelně nabízí otázka, je-li zkoumaná skupina (demografická kohorta – s. 32) dostatečně reprezentativní pro přijímání obecnějších závěrů. Mariusz Mazur odpovídá, že ano, neboť vlastní jednání a myšlení lidí není závislé pouze na jejich osobnosti, ale rovněž na prostředí a situacích, kterým jsou vystaveni (s. 34). Určení, jak velkou skupinu zástupců partyzánských oddílů Mazur pro potřeby své analýzy zkoumal, by však k přesnějšímu vymezení tématu jistě přispělo.

Jedním z podstatných kritérií předurčujících možné zařazení do zkoumané skupiny, byl též dostatek pramenů, které – jak přiznává i sám autor – jsou značně limitující. Pro analýzu podobného druhu jsou totiž zcela zásadní nejruznější ego-dokumenty, umožňující nahlédnout do myšlení daného jedince. Výčet vzpomínek, výpovědí, deníků a dalších pramenů, nicméně dokládá, že určitý reprezentativní základ se pro provedení stanoveného výzkumu přece jen podařilo shromáždit (s. 455–458). Naopak jako málo využitelné, vzhledem ke zkoumanému tématu, autor shledal materiály z provenience bezpečnostních složek (např. výslechové protokoly, hlášení apod.). V rozboru pramenů a literatury naopak nejsou vůbec zmíněny orálně historické prameny. Je zřejmé, že svědectví většiny účastníků odboje se již zaznamenat nepodařilo, k dispozici jsou však vzpomínky svědků těchto událostí, z nichž by rovněž bylo možné čerpat (např. archiv Fundace Centrum Karta). Jestliže tento pramen není pro sledovaný výzkum využitelný, mělo by to být v práci uvedeno.

Autor sám koneckonců uvádí, že v případě absence pramenné základy k určité problematice se rozhodl sáhnout po metodě *per analogiam* (např. v otázce cho-

2 Srov. např. Hanna ŚWIDA-ZIEMBA, *Człowiek wewnątrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychologiczna*, Warszawa 1997.

3 Srov. např. Jacek Witold WOŁOSZYN, *Niepodległościowa konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944/45–1956*, Lublin – Warszawa 2019.

vání lidí v krizových situacích) a částečně využil též metodu *argumentum ex silentio* (zejména pak v souvislosti se zabíjením lidí – s. 35). Celkově lze konstatovat, že metodologický přístup autora se projevil – alespoň tedy z laického hlediska – poměrně důkladným proniknutím do oblasti psychologie a její aplikace při zpracování historického tématu. Jaké výsledky tedy Mariusz Mazur na základě kombinace těchto dvou vědních oborů ve své knize představil?

V první části práce je řešena otázka motivace a impulsů vedoucích k boji proti komunistickému režimu se zbraní v ruce. V určité míře to nepochybně byly čistě ideové a vlastenecké pohnutky, jako touha po svobodné zemi, hrdost a čest pojící se s vojenskou uniformou, či pocit povinnosti vyplývající z dějinného odkazu (např. polsko-bolševická válka). Podstatnou roli sehrály i represe ze strany etablovaného režimu, které některým leckdy ani jinou volbu, než boj, neumožňovaly a v zásadě vedly k vytvoření či alespoň posílení ozbrojeného odporu (s. 68). Jeden z impulsů autor spatřuje též v „syndromu konspirátora“, tedy stavu, kdy se někteří z účastníků konspirace z doby války a bezprostředně po jejím skončení nedokázali vrátit do běžného života a sami tak vlastně dobrovolně v podzemí zůstávali nebo se do něj vraceli (s. 76). Jak autor uvádí, zcela vyloučit nelze ani snahu uniknout trestnímu postihu za ryze kriminální činy a s tím často související materiální motivaci (s. 86). Velmi výstižně se jeví i další konstatování, že působení v podzemí bylo motivováno několika faktory, které se prolínaly (s. 88). Těžko lze tak hovořit výlučně o vlasteneckých a ideových pohnutkách.

V dalších částech své práce se Mazur zabývá mj. vnímáním účastníků rezistence jak společností, tak jimi samotnými, což nezřídka též vedlo ke konfliktním situacím. Odbojáři totiž vnímali svoji činnost jako obětování se pro dobro vlasti a od zbytku národa očekávali podporu, podobně jako během druhé světové války (s. 200). Situace se však oproti létům válečným značně změnila a také vnímání režimu v čele s komunisty výrazně lišilo od přístupu společnosti v letech války (s. 161).

Nelze říct, že by se ze strany autora jednalo o jakýsi revizionistický přístup k historii komunismu v Polsku, ale spíše o snahu o střídavý, nezaujatý a předsudky nezatížený pohled, který bere v úvahu komplikovanost situace a leckdy i diametrálně odlišné zájmy jednotlivých částí polské společnosti. Shodně s nastíněným rozbořením se totiž nepřáteli podzemí postupem času stávali v podstatě všichni, kdo nový režim akceptovali (s. 211). Existence ozbrojeného odboje, zejména pak v souvislosti se zajišťováním jeho potřeb (např. rekvizice, přepady), jako i s radikálním odpořením a likvidací nepřátel, se tak stávala stále problematičtější.

Nejedná se však o jediné kontroverze, jichž se Mazur ve své práci dotýká. Další se pojí s často skloňovanou otázkou antisemitismu v podzemním hnutí. Na rozdíl od jiných současných polských historiků autor recenzované publikace tento problém neneguje a jako nesmyslné odmítá tvrzení, že některé činy národoveckého proudu odboje (např. osvobození vězenkyň koncentračního tábora v Holýšově příslušníky Národních ozbrojených sil nařčení z antisemitských tendencí vyvracejí (s. 164–166).⁴

Velká pozornost je v práci logicky věnována samotné psychice partyzánů a tomu, co ji ovlivňovalo. I zde Mazur nabízí velmi zajímavé závěry, které poněkud kolidují s dosavadním většinovým výkladem. Akceptuje sice termín „selská válka“, jenž reflektuje sociální původ většiny účastníků ozbrojené rezistence (s. 55), v souvislosti s tím však zároveň poukazuje na značně omezené možnosti rozvoje osob pocházejících z tohoto prostředí. Nejlépe patrné je to v otázce úrovně venkovských škol. V této záležitosti totiž polemizuje se závěry některých historiků o vysoké úrovni vzdělání a z toho vyplývajícího ideového přístupu účastníků odboje (s. 50–52). S tím souvisí i jejich celková vyspělost, vždyť po výbuchu války mnohé z nich ovlivňovaly a formovaly spíše strasti a dramatické chvíle spojované s těmito tragickými léty, než rodina či příslušné instituce (s. 180). Obraz uvědomělých a příkladně vychovaných „synů a dcer“ polského národa tak pod tíhou Mazurovy věcné argumentace dostává další trhliny. Psychiku a jednání účastníků rezistence však vedle minulosti ovlivňovaly i aktuální problémy, jako byl neustálý stres, strach před zatčením či zabitím, obavy o rodinu a blízké, ale též pocit beznaděje či ryze materiální a praktické záležitosti, např. hlad, ubytovací podmínky nebo počasí. Možností, jak stres a tlak redukovat, přitom nebylo mnoho. To vše se na chování a činech partyzánů zákonitě podepsalo.

Jednou z diskutabilních oblastí je např. zabíjení, které se s ozbrojeným odbojem logicky pojí. Na základě dosavadního výzkumu této problematiky Mazur mj. poukazuje na určité „společenství viníků“ – tedy situace, kdy je pocit viny za spáchané činy v rámci určité společenské skupiny redukován a činy samotné jsou jejími členy vzájemně ospravedlňovány jako nevyhnutelné a potřebné (s. 424). Dále poukazuje na míru brutality, jako i poměrně zajímavý závěr, že většina účastníků ozbrojeného odboje ve skutečnosti nikoho nezabila (s. 261). Specifické prostředí, jímž „lesní“ oddíly byly, a okolnosti pojící se s jejich existencí představovaly jeden z dalších faktorů, které přímo ovlivňovaly jejich příslušníky. Vedle autority velitele to

4 K tématu srov. např.: Jiří FRIEDL, *Vojáci – psanci. Polská Svatokřížská brigáda Národních ozbrojených sil na českém území v roce 1945*, Praha 2015.

byl i pocit sounáležitosti, bratrství ve zbrani, kdy vnímání jedince („já“) degraduje ve prospěch kolektivu, alespoň tedy dle psychologických interpretací (s. 274). Závěrečná část práce pak přibližuje postavení a myšlení posledních účastníků ozbrojeného odboje (tzv. grupy przetrwania). Na rozdíl od řady svých spolubojovníků z doby dřívější již tito partyzáni neměli žádnou možnost volby ani záchrany a jejich činnost se omezovala na vlastní přežití, nikoliv již boj s komunistickým režimem (s. 430–431).

Z hlediska faktograficky orientované historiografie může meritum Mazurovy práce poněkud paradoxně představovat i její hlavní úskalí. Veškeré závěry totiž jsou značně teoretické, opírají se o analogické výzkumy a závěry spřízněných vědních oborů (např. psychologie či sociologie). Jak však v úplném závěru uvádí sám autor recenzované knihy, hlubší poznání minulosti „se nepodaří, jestliže zůstaneme u číslování oddílů, popisu jejich struktur, nebo dokonce u jednotlivých biografických pojednání. A jestliže samozřejmě nelze rozporovat váhu tohoto druhu prací, stejně tak by měly být začátkem pro další reflexe prováděné v perspektivě všech proudů historiografie“ (s. 454).

S přihlédnutím k závěrům a kvalitě představené práce, nelze než s Mazurovými závěry souhlasit. Tato kniha totiž dokazuje možnosti historického výzkumu, neomezí-li se výlučně na faktografický výklad, a přínosy plynoucí z tolik diskutovaného a některými badateli i zavržovaného interdisciplinárního přístupu. V souvislosti s tím též automaticky vyvstává otázka, je-li vlastně vůbec možné hlouběji a s relevantními výsledky analyzovat určité konkrétní skupiny společnosti (ať již odpůrce či přívržence komunistického režimu), nebudeme-li schopni jejich jednání (v tomto případě i myšlení a motivaci) konfrontovat se společností většinovou či její zbývající částí. Je totiž zřejmé, že tyto jednotlivé celky se vzájemně ovlivňovaly a mnohé i předurčovaly. Co je však asi nejpodstatnější, výsledky tohoto výzkumu jsou logické a věrohodné. Rozhodně více než ideově zatížený černobílý obraz, jaký o antikomunistickém odboji prezentuje část polských historiků.⁵

Adam Zítek

5 Nejvýraznější kontroverze se pojí s historiografií zabývající se tzv. národoveckým proudem odboje, jež v některých případech zcela účelově některá problematická témata opomíjí, nebo je dokonce i zcela účelově interpretuje. Srov. např. Michał OSTAPIUK, *Komendant „Bury“. Biografia kpt. Romualda Adama Rajsa „Burego“ 1913–1949*, Białystok – Olsztyn – Warszawa 2019. Srov. též recenze Adama Zítka: *Slovanský přehled* 106, 2020, č. 2, s. 368–377. Dále např.: Mariusz BECHTA – Wojciech J. MUSZYŃSKI (eds), *Przeciwno Pax Sovietica. Narodowe Zjednoczenie Wojskowe i struktury polityczne ruchu narodowego wobec reżimu komunistycznego 1944–1956*, Warszawa 2017.

Goran MARKOVIĆ,
Česká škola neexistuje.

Praha, Akademie múzických umění v Nakladatelství AMU 2020, 141 s.,
ISBN 978-80-7331-527-6.

Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze, všeobecně známá (nejen v českém prostředí) také svou zkratkou – FAMU, se tentokrát objevila ve dvojí roli: jako vydavatelka a zároveň jako instituce, stojící v centru vypravování o období druhé poloviny 60. a začátku 70. let 20. století, kdy „hostila“ mj. desítky jugoslávských studentů včetně autora zde recenzovaných memoárů, úspěšného jugoslávského a dnes pořád aktivního srbského režiséra Gorana Markoviće. Své vzpomínky na FAMU, Prahu a české prostředí popsal poprvé v 70. letech 20. století. Dílčí kapitoly vyšly koncem 80. let na pokračování v bělehradském listu Svazu spisovatelů Jugoslávie *Književne novine* (Literární noviny), aby se poprvé objevily v celku jako kniha v roce 1990, kterou vydalo bělehradské nakladatelství Prosveta. Český překlad vyšel až v roce 2020 podle druhého vydání z roku 2009 (nakladatelství Prosveta a Altera). Na rozdíl od něj přináší český překlad několik novinek. Vedle úvodního slova Jiřího Fialy a Milana Kostelníka z Filmového klubu ve Vsetíně obsahuje i předmluvu Markovićova spolužáka z FAMU a blízkého přítele, také známého jugoslávského a chorvatského režiséra, Rajka Grliće. V poznámkách pod čarou pak nabízí jednotlivé biografické medailonky, které čtenářům pomohou přiblížit některé osobnosti ze světa českého a jugoslávského filmu. Na konci publikace je interview filmové historičky Marie Barešové s autorem vzpomínek, vedené postupně v letech 2014, 2015 a 2019.

Název Markovićových memoárů, které byly do češtiny doslovně přeloženy ze srštiny, *Česká škola neexistuje* (Češka škola ne postoji) by mohl u českého, popřípadě slovenského čtenáře, který o Markovićovi či o jiných tehdejších jugoslávských studentech na FAMU moc neví,¹ vyvolat dojem, že autor o FAMU píše negativně, popřípadě vůbec popírá její existenci. Ovšem J. Fiala a M. Kostelník v úvodním slovu zdůraznili, že Marković upozorňuje na něco úplně jiného a že pro něj existuje právě ta jediná česká škola – FAMU. Také R. Grlić se ve své velmi zajímavé předmluvě dotýká názvu „česká škola“. Píše, že po absolvování FAMU se na začátku profesní kariéry a během 70. let začalo o několika jugoslávských režisérech

1 Od poloviny 60. let do začátku 70. let na FAMU studovali mj. studenti režie hraného filmu: Srđan Karanović, Lordan Zafranović, Rajko Grlić a Goran Paskaljević, kteří se později podobně jako Goran Marković stali velmi úspěšnými filmovými režiséry.

mluvit jako o jedné společné skupině, o „pražské škole“, i když tvorba každého z nich měla zcela odlišný styl. A Marković chtěl v memoárech a potom ještě jednou i v interview vysvětlit, proč takový název a proč se snažil demystifikovat výraz „česká škola“.²

Markovićovy vzpomínky se zabývají obdobím od roku 1965, kdy začal na FAMU studovat, do začátku 70. let, kdy studia ukončil a stanul na začátku kariéry filmového režiséra. Občas se vrací i do minulosti ještě před studiem nebo k životu a tvorbě po studiích. Nejedná se však o chronologický popis, autor si spíš vybírá témata, přidává plno osobních detailů, tu a tam zábavné historky ze života svého i svých pražských spolužáků, Jugoslávců navštěvujících FAMU. Jak již bylo zdůrazněno, text vznikl během 70. let 20. století. Markovićovi tehdy bylo kolem 30 let (narozen 1946), což zmínil R. Grlić v předmluvě. I když memoáry píše obvykle autoři pozdějšího věku, Marković je psal jako mladík krátce po době, o které píše. Z dnešního pohledu a po veškerých změnách, které zažily společnosti československá, posléze česká, i jugoslávská, resp. postjugoslávská, přináší autor autentický obraz FAMU, Prahy a českého prostředí druhé poloviny 60. a začátku 70. let očima jednoho ze zahraničních studentů. Čtenář má možnost seznámit se s větším časového odstupu s některými událostmi v Československu i prostřednictvím interview, které s Markovićem postupně vedla M. Barešová. Obznámí se i s Markovićovými kontakty s Čechy v pozdějších letech. Autor v rozhovoru srovnává politické a společenské změny v československém, českém, jugoslávském a v postjugoslávském prostředí od konce 60. let do současnosti (např. velmi kriticky se vyjadřuje ke státům, které vznikly na troskách socialistické Jugoslávie, nesouhlasně mluví o velké emigraci mladých lidí ze Srbska, Chorvatska a ostatních zemí bývalé Jugoslávie do ekonomicky rozvinutých částí Evropy).

Memoáry obsahují 13 hlavně tematicky koncipovaných kapitol. Některé z nich Marković pojmenoval podle názvů svých nebo cizích filmů, např. podle svého prvního krátkometrážního filmu *Bez naziva* (Bez názvu) z roku 1971 nebo

2 Prakticky každý ze zmíněných jugoslávských režisérů, který po sobě zanechal memoárové zápisky, nebo o nichž byly napsány monografie, nepopíral význam FAMU ve vzdělávacím slova smyslu, ale nechtěl připustit zařazení své filmové tvorby do jedné skupiny, tzv. pražské nebo české školy filmařů, jak byli obvykle označováni tehdejšími jugoslávskými novináři, případně jejich kolegy po rozkladu jugoslávské federace. Na rozdíl od Gorana Markoviće vzpomínali jiní jugoslávští režiséři na své studium a pobyt v Praze ve druhé polovině 60. a začátkem 70. let většinou s odstupem 20 let, ale i větším. Srov. Ron HOLOVEJ, *Goran Paskaljević, ljudska tragikomedija*, Beograd – Kragujevac 1996; Srđan KARANNOVIĆ, *Srđan Karanović*, Beograd – Kragujevac – Ljubljana 2000; Svetlana ĐOKIĆ, *Monodrama života. Šolja čaja i očaja. Ispovesti poznatih*, Beograd 2007; Rajko GRLIĆ, *Neispričane priče*, Zagreb 2018.

podle filmu Miloše Formana z roku 1963 *Černý Petr*, který podle Markoviče zásadně ovlivnil jeho život. Jiné pojmenoval podle osob, se kterými byl v kontaktu během studia. Velmi zajímavá je epizoda z kapitoly s názvem *Evženie*, v níž Markovič popsal, jak se jedna ze studentek, kolegyně Evženie, stala jednou ze stran milostného trojúhelníku tvořeného ještě jedním studentem a československým generálem Janem Šejnou, který s ní nakonec utekl na Západ.³ Další kapitoly pojmenoval podle míst, na nichž tehdy často pobýval (např. podle studentských kolejí v Praze na Strahově, kde jugoslávští studenti FAMU hlavně bydleli). Hodně prostoru věnují memoáry přípravám a natáčení některých studentských filmů i samotnému studiu na FAMU (Markovič zvláště zmiňuje přednášky a profesní kontakty s vyučujícími profesory Otakarem Vávrou, Bořivojem Zemanem, Elmarem Klosem a spisovatelem Milanem Kunderou), věnuje se také tehdejšímu světovým filmovým novinkám.

Příběhy a zkušenosti z osobního života svého i svých spolužáků vypraví autor velmi přitažlivě a „čtivě“, čímž jistě zaujme. Připomíná i obchodování se zbožím v Československu nedostupným, lépe řečeno zabývá se i pašováním v Československu nedostatkového zboží z Jugoslávie. Líčí je jako jeden z hlavních finančních zdrojů jugoslávských studentů FAMU (zde konkrétně šlo o kakao – Markovič s humorem popisuje obchodování s jednou Bulharkou v jejím bytě i to, jak se po ukončené „transakci“ vracel s kolegy na kolej a všichni se na ulici vyplašeně rozhlíželi „jako bychom prodávali drogy, a ne kakao“, s. 27). Vtipně líčí i jistý druh stereotypu ve vztazích mezi jugoslávskými muži a českými děvčaty: „Jugoslávci tedy kvůli své primitivnosti a balkánské patriarchální tradici vybudovali jednu poněkud podezřelou fámu, protože prohlašovali Češky, které s nimi vstupovaly do kontaktu, za „lehké“ ženy (jako by to tvrzení nebylo už samo od sebe paradoxní – potřebují snad takoví milovníci lehké zboží?)“ (s. 38).

Jiné vzpomínky a poznámky byly vážnější a pro dnešního čtenáře důležitější, zvláště pro odborné kruhy, které zkoumají dějiny české společnosti 60. let, a zejména postavení cizinců v Československu. Markovič detailně popisuje život na studentské koleji na Strahově, kde vedle Čechů a Slováků žili i studenti z Polska, Bulharska, Vietnamu a afrických států. Všimá si rozdílů mezi studenty, kteří byli podporováni svými státy, tedy stipendisty, a těmi, kteří jimi (stejně jako sám autor

3 G. Markovič špatně datoval událost s generálem Šejnou (konec roku 1966 a začátek roku 1967). Jeho útěk z Československa se však odehrál pravděpodobně koncem února 1968. Srov. Jan KALOUS, *Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky*, Securitas Imperii 8, 2001, s. 102.

vzpomínek) nebyli. Také zmiňuje detail, že studenti FAMU ze Západu bydleli ve městě v pronajatých pokojích a bytech. Občas uvádí příběhy jednotlivců, do jejichž osudů zasahovaly události v jejich zemích (např. studenta z Vietnamu, v němž tehdy zuřila válka, který měl hodně problémů s komunikací, neboť kromě mateřské řeči neuměl žádný jiný jazyk a kvůli tomu neustále používal slovníky česko-ruský a rusko-vietnamský, aby si alespoň něco z přednášek odnesl) nebo běžné životní záležitosti (smrtelná nemoc matky jednoho polského studenta, který kvůli tomu pravidelně jezdil do Polska tak, že ilegálně překračoval hranici kdesi v Tatrách).

Další důležité autorovy poznámky zdůrazňují podobnosti a rozdíly mezi českým a jugoslávským prostředím, mezi Čechy a Jugoslávci. Podle Markovičova názoru „Češi tehdy měli nás Jugoslávce upřímně rádi. Líbilo se jim to, co oni neměli: naše moře, dobrá nálada a ignorování pravidel a řádu,“ (s. 36). U milostných poměrů mezi Jugoslávci a Čechami potrhл autor i možné rozdíly mezi nimi: „Spíše se tady jednalo o střet dvou civilizací; jakýsi ‚Rašómonův efekt‘. Každopádně jedno bylo nesporné: oni naléhali a ony souhlasily, tzn. chovaly se jinak, než jak byli Balkánci u žen zvyklí (mimochodem i Jugoslávci si počínali jinak než ve své zemi, ve které vládlo množství zákazů a předsudků) [...] Přitažlivost mezi těmito dvěma druhy lidí, kteří se v mnohém lišili, byla více než evidentní a podle příběhů, které se šeptaly mezi muži, sahala do dávné minulosti,“ (s. 38).

Marković píše i o pražském jaru, tedy o roku 1968. Uvádí některé běžně známé události, zmiňuje osobnosti spjaté s politickými změnami ve vedení státu a v komunistické straně Československa, zdůrazňuje například, že on a jeho kolegové tehdy už nebyli považováni za cizince, neboť mluvili česky. Zároveň si všímá, že se „Češi od nás velmi liší – je to tichý a nenápadný svět. Ale ve všeobecném osvobození od různých frustrací se naši čeští přátelé začínají chovat jako utržení ze řetězu,“ (s. 71).

Po intervenci sovětské armády a vojsk některých členů Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a jeho okupaci si Marković začal všimát dalších jevů v české společnosti: začátku emigrace, demoralizace a všudypřítomné deprese, jež podle něj vrcholila ihned po Novém roce 1969. Uvádí své osobní pocity a vzpomínky na tu dobu, ze kterých je patrné, že se s vývojem události v Československu po srpnu 1968 neztotožnil. I když to přímo nespecifikuje, vyplývá z jeho slov, že se domnívá, že lidé v Jugoslávii by něco podobného na svém území nedovolili (s. 91). Zároveň sám sobě klade otázku: „Češi byli jiní než já, než můj národ [...] Myslím, že jsem je chápal [...] Kdyby nebyli takoví, jací jsou, vyjímala by se

snad tady nade mnou tak nádherná a fantastická stavba, jakou je Týnský chrám?“ (s. 93).

Pozorný čtenář si také všimne, že Marković nepíše jen o FAMU, Praze a českém prostředí ve druhé polovině 60. a na začátku 70. let, ale také prezentuje některé své názory na Jugoslávii a tehdejší jugoslávskou společnost. Jeho studijní kolegové pocházeli ze všech částí socialistické Jugoslávie, ale, píše Marković, když zmiňuje např. studenta, rodáka ze Záhřebu, Rajka Grliće, „nikoho nenapadne řešit naši národnost [...], o vlasti vždy hovoříme se svatou úctou, bez známky místní nebo šovinistické stylizace. Možná tomu napomáhá i silné kosmopolitní klima, které vládne na FAMU,“ (s. 73).

Během svého pobytu na studiích v Praze měl autor také možnost poznat některé lidi pocházející z Jugoslávie, kteří dlouhodobě žili v Československu. Vedle zajímavého příběhu o jugoslávské dívce, která žila se svou rodinou v Praze, ke které Marković se svými jugoslávskými kolegy a kamarády chodil prakticky pravidelně „nejlépe v době oběda“ (s. 47), by mohlo čtenáře také zaujmout vyprávění o jednom Jugoslávci, který do Prahy přijel v roce 1947, aby studoval teoretickou fyziku, ale s vypuknutím rozkolu mezi J. Stalinem a J. B. Titem a vyhlášením rezoluce Informbyra v létě 1948 se rozhodl zůstat v Československu kvůli české přítelkyni. Toto rozhodnutí mu změnilo život navždy, neboť se do Jugoslávie jako informbyrovec, který byl alespoň oficiálně proti Titovu režimu, už nemohl vrátit. S jugoslávskými studenty FAMU se seznámil v místní hospodě, do které Marković se svými kolegy pravidelně chodil. Z počátku u jejich stolu jen seděl a poslouchal svou mateřštinu, která mu dvacet let v Československu velmi chyběla. Po nějaké době přestal do hospody chodit, neboť, uvádí Marković, byl upozorněn jugoslávskou ambasadou v Praze, že se s jugoslávskými studenty jako informbyrovec nesmí stýkat a kamarádit.

Markovićovo vyprávění o studiu a životě v Praze netrpí přílišnou nostalgií po vlasti a rodném Bělehradě, ale závěrečné myšlenky memoárů ponechávají prostor pro přemýšlení o minulosti jednoho státu: „Dívali jsme se na svou zemi, svět, ve kterém jsme do té doby žili a do kterého se jednou vrátíme, s odstupem. Na chvíli jsme se vzdálili, sundali si brýle na blízko a nasadili ty na dálku. Žili jsme v neznámé zemi, abychom pochopili tu svou,“ (s. 92). Zároveň se zase dotkl svého pobytu v Praze, který po úspěšném absolvování studia na FAMU v roce 1970 skončil: „Těch pět roků strávených tady mě naučilo dívat se vlastníma očima, osvobodit se od chlapeckých obsesí, klamu provinčních nálad a spárů primitivního prostředí, dívat se tvář v tvář pravému životu a účastnit se velkého dramatu, které se zde odehrálo,“ (s. 94).

Memoáry *Česká škola neexistuje* končí Markovičovou stručnou biografií a zmíněným rozhovorem filmové historičky M. Barešové s autorem o jeho pozdější kariéře a také o režisérových aktuálních názorech na vývoj nebo spíš úpadek dnešní společnosti na území bývalé Jugoslávie. Běžný čtenář bude pravděpodobně potěšen zajímavým vyprávěním známého jugoslávského a srbského filmového tvůrce o životě v Praze a o studiu na FAMU ve druhé polovině 60. a na začátku 70. let 20. století. Historici a odborníci z podobných oborů, kteří mají zájem o zkoumání české / československé a také jugoslávské společnosti v tomto období budou vděční za každý detail z Markovičova díla, který s dalšími drobnostmi vytváří neobvyklý, ale autentický obraz minulosti dvou států, které již neexistují.

Milan Sovilj

Irina MARIN,

Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe,

[Cham], Palgrave Macmillan 2018, 304 s.,

ISBN 978-3-319-76068-1.

Rumunská historička Irina Marinová, která po předchozích profesních zkušenostech z univerzit v Londýně, Oxfordu, Leicesteru a z vídeňského Wiesenthalova Ústavu pro studium holocaustu působila v době vydání knihy na univerzitě v Augsburgu, zpracovala publikaci, jež si rozhodně i s jistým časovým odstupem zaslouží širší pozornost kvůli aplikaci moderních metodologických přístupů k rozboru jedné symptomatické události dějin východní Evropy na počátku 20. století.

Těžiště knihy spočívá v analýze rolnického povstání z roku 1907, které se v průběhu měsíce dubna přelilo od severu na jih a razantně otřásl celým státním organismem Rumunského království. Autorka si vzhledem k tomu, že povstání propuklo velmi blízko hranic s ruskou Besarabií a rakouskou Bukovinou, položila kruciální otázku, proč se tyto rolnické nepokoje šířily pouze v rámci Rumunska a nenalezly následování v sousedních státech. V rámci řešení tohoto problému autorka především provedla komparaci agrárních poměrů v tehdejších Rumunsku, Rakousku-Uhersku a carském Rusku. Rumunské povstání roku 1907 tu plní roli středobodu, kolem nějž autorka vrší obecnější úvahy o agrárních poměrech, úloze antisemitismu ve veřejném životě a obecněji o úrovni politické kultury v Rumunsku i v okolních státech východní Evropy. Základní metodologické podloží knihy

tvoří uplatnění teorií komunikace. Velký význam proto autorka přikládá otázkám komunikace mezi národními, etnickými a sociálními skupinami, procesům tvorby mýtů, projevům antisemitismu i modernizačním tendencím.

Při zpracování této monografie se autorka opírala především o studium v rumunských archivech a o dobovou publicistiku. Pro analýzu mezinárodního kontextu povstání provedla sondy v archivech v Budapešti, Vídni, Berlíně a Londýně. Vzhledem k zaměření celé publikace bylo samozřejmostí hojné užití dobového tisku.

Marinová v úvodní kapitole nastínila charakteristické rysy rolnického povstání, a poté v dalších šesti kapitolách podrobně analyzovala několik tematických okruhů. Nejprve se věnovala informačním kanálům, jimiž se šířily fámy a zvěsti spjaté s vypuknutím nepokojů a násilím použitým samotnými rolníky vůči majitelům velkostatků a naopak státními orgány vůči povstalcům. Podrobně rozebrala komunikační úlohu železnice, tisku, odvodů, pravidelného obnovování smluv ve velkých městech, které dohromady vytvářely prostředí pro výměnu informací i pro místně velmi vzdálené rolníky. V další kapitole se Marinová v dvojím ohledu zabývala úlohou židů, příchozích a cizinců v rolnickém povstání. Autorka jednak ukázala na skutečnou roli těchto sociálních skupin v konfliktu, a současně v neménší míře i na instrumentalizaci jejich transformovaného obrazu. Věnovala se například roli „studentů“ jakožto údajných šířitelů zpráv, podněcovatelů a hybatelů celého konfliktu. Jednu kapitolu Marinová zasvětila „očím“ státu, tj. především schopnosti státních úřadů a jejich informátorů (místních politických a soudních úředníků, policejních orgánů, špiclů aj.) reálně zhodnotit okolnosti spjaté s povstáním, nalézt příčiny jeho vzniku a zvolit řešení k uklidnění situace v krátkodobé i střednědobé perspektivě. Poslední dvě kapitoly jsou soustředěny na obraz povstání v domácím a zahraničním tisku, jakož i na způsob, jakým o průběhu povstání informovaly zastupitelské orgány sousedních států i o jejich konkrétních diplomatických krocích.

Klíčem k řešení nastíněného komplexu otázek je nepochybně čtvrtá kapitola knihy pojednávající o struktuře pozemkového majetku v Rumunském království v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Autorka konstatovala, že všechny sledované země (Moldavsko, Valašsko, Besarábie, Bukovina, Sedmihradsko) se vyznačovaly podobným protikladem malých až trpasličích rolnických usedlostí a rozsáhlých šlechtických latifundií, primitivní technikou obdělávání půdy, zanedbatelnou mechanizací, vysokou mírou negramotnosti a pro drobné rolníky velmi obtížnou cestou k dosažení zemědělského úvěru či hypoték. Marinová však shledala podstatný rozdíl v právním prostředí, jež panovalo v jednotlivých sledovaných zemích. Pokud jde o samotné Rumunsko, tak za velmi problematický autorka považuje způsob,

jakým byla v podunajských knížectvích roku 1864 provedena emancipace rolnictva, neboť místo ní bylo fakticky zavedeno nevolnictví v novém hávu a do zemědělství implementovány principy polokoloniálního *Raubwirtschaft* (polokoloniálního hospodaření devastujícího stávající ekonomické zdroje bez ohledu na jejich další osud). Drtivá většina rumunských rolníků nedisponovala dostatečnou výměrou půdy k zajištění výživy rodiny a byla finančně připoutána pachtýřskými kontrakty k majitelům velkostatků. Rolníci se jimi zavazovali nejprve obdělávat půdu velkostatkářů a teprve poté vlastní, na což jim mnohdy nezbyval čas. Druhým podstatným rysem rumunského zemědělství byl systém pronajímání velkostatků nájemcům (*arendăși*) za fixní částky, které umožňovaly bojarům pohodlný život mimo Rumunsko a nechávaly nájemcům volnou ruku ke zvyšování zisku na úkor rolnictva. Nájemci se často rekrutovali z řad židovských podnikatelů, ale vedle nich se tohoto výnosného podnikání ujímali i nežidovští nájemci (rumunští, arménští, cizinci). Stinnou stránkou tohoto systému byla absence zájmu o dlouhodobý rozvoj spravovaných pozemkových majetků, neboť nájemci se v drtivé většině orientovali na krátkodobý zisk.

Při komparaci s okolními státy se autorka pokusila najít podstatné odlišnosti. Hlavní rozdíl mezi předlitavskou Bukovinou a poměry v samotném Rumunsku spočíval v existenci fungujícího právního státu, s rozvinutým systémem politické soutěže mezi stranami a národy. V tomto prostředí byly rozvíjeny různé podoby rolnické svépomoci, podporované politickými stranami, státními úřady i stranickým tiskem. V Bukovině měli rolníci větší šanci nalézt právní a soudní ochranu proti různým projevům svévole než v Rumunsku. Židovské obyvatelstvo tu bylo vybaveno nejenom osobními právy, ale uznáno i jako kolektivní národní entita. V případě Uherského království a jeho rumunských zemí (Sedmihradsko, Banát) akcentovala Marinová mnohem lepší připravenost státního aparátu na řešení rolnické otázky. Tato skutečnost vyplývala z důkladnější znalosti agrárních poměrů. Na základě studia v budapeštských archivech mohla Marinová dokumentovat velmi propracovaný systém profylaktických opatření namířených proti projevům nevole rolníků v Uhersku. V Besarábii těžili rolníci naproti tomu z mocenské soutěže provinčních a imperiálních elit. Postavení místní židovské komunity se podle Marinové vyznačovalo četnými protikladnými jevy, jež oscillovaly od pogromu v Kišíně (1903), laxního provádění protizidovských zákonů, od chudých rolníků po bohaté nájemce velkostatků, až po obdiv ruského gubernátora knížete Sergeje Dmitrijeviče Urusova k modernímu vzorovému židovskému statku v Soroce.

Výsledkem tohoto srovnání se stalo autorčino konstatování, že Rumunské království i půlstoletí po vzniku státu představovalo mladý, rozvíjející se mecha-

mus, v němž byly mnohé ideje západní demokracie a nezávislé státní správy přejaty velmi povrchně bez pochopení jejich skutečného obsahu. Rumunské úřady zavíraly oči před skutečným stavem agrárních poměrů v království, protože vysocí státní úředníci byli sami hmotně zainteresováni na existenci vykořisťovatelského systému. Pro úřady i představitele politických stran (konzervativce i liberály) bylo mnohem snazší vydávat nastalý konflikt za antisemitský, za projev přirozeného antagonismu mezi pravoslavnými rolníky a nelítostnými židovskými nájemci. Marinová charakterizovala poměr rumunského státu k židům jako vztah nenávisti a závislosti, poněvadž byli jako cizorodý element neplnoprávními občany, kterým byla sice dána možnost vyplňovat mezery v obchodu, financích i živnostech, ale ve vhodných případech se z nich stávali vhodní obětní beránci.

Marinová upozornila na to, že podobně absurdní přístup projevovaly rumunské úřady i vůči bývalým námořníkům křižníku Potěmkin, kteří sice našli v Rumunsku azyl, ale zároveň byli vystaveni až chorobně podezřívavému dohledu. Autorka kladla tuto skutečnost do obecnějšího rámce obviňování Ruska z vnášení nepokojů do Rumunska, čímž se rumunská mocenská elita snažila přenést vinu za vlastní pochybení na zlovolnou činnost cizích mocností a elementů. Autorka se zabývala i otázkou, zda se rumunský stát dokázal z povstání poučit a dospěla k názoru, že nikoliv. V Rumunsku byly sice podniknuty kroky k analýze rolnických poměrů, ale jakákoliv snaha o zemědělskou reformu vyšla vniveč kvůli již zmíněné provázanosti rumunských politiků s celým systémem zemědělských vztahů.

Recenzovaná kniha rumunské historičky dokládá z mnoha úhlů, s jakými problémy se ve východní Evropě potýkaly klopotné snahy o povznesení zdejších zaostalých agrárních regionů i nesoustavné úsilí o modernizaci státního aparátu podle západního vzoru.

Pavel Cibulka

Hrvoje KLASIĆ,

Mika Špiljak. Revolucionar i državnik,

Zagreb, Ljevak 2019, 256 s.,

ISBN 978-953-355-317-7.

Ačkoli je historie Jugoslávie předmětem velkého zájmu odborné i laické veřejnosti, na knižním trhu najdeme jen málo seriózních pokusů o biografie komunistických představitelů země. Předmětem déle trvající pozornosti historiků je pouze prezi-

dent Tito,¹ zatímco první životopisy byt i jeho nejbližších spolupracovníků, kteří spolu s ním po dekády utvářeli poválečné osudy země, se objevily teprve několik desítek let po jejich smrti.² Proto lze za překvapivé a přínosné považovat vydání knihy o Mikovi Špiljakovi (1916–2007), který do nejužšího Titova okruhu nikdy nepatřil. Špiljak se přesto 40 let pohyboval ve vysokých politických funkcích a v jeho životní dráze se tak odrážejí téměř celé dějiny socialistického Chorvatska a Jugoslávie, ve kterých i on sám zanechal určitý otisk. Vrcholu svého politického vlivu přitom dosáhl až v samotném závěru politické kariéry v letech 1982–1986, kdy mimo jiné předsedal prezidiu Jugoslávie a chorvatskému stranickému vedení. Do značné míry nezaviněně se Špiljak stal předmětem polemik o některých událostech z 80. let. Zejména dvě záležitosti, totiž jeho eventuelní účast v organizaci atentátu na chorvatského emigranta Stjepana Đurekoviće v Mnichově v roce 1983 a v mocenském vzestupu pozdějšího prezidenta nezávislého Chorvatska Franja Tuđmana, obestírají protagonistu recenzované knihy určitým mystériem.

Autor knihy, známý chorvatský historik Hrvoje Klasić, v úvodu přiznává, že jej se Špiljakem pojí rodinné vazby, neboť autorova babička byla sestrou politikovy manželky. Ať již tato skutečnost vyznění knihy ovlivnila, či nikoli, Klasić pojednává politické působení Miky Špiljaka se shovívavostí, která je místy až rušivá a přesahuje obvyklou intenzitu osobního postoje, s níž je v historiografii jinak nutné počítat. Autor svůj pozitivní pohled na Špiljaka signalizuje již podtitulem knihy „revolucionář a státník“, jehož druhá část je přinejmenším sporná. Za „státnické“ období Špiljakova života lze totiž považovat jen tři roky: působení v čele svazové vlády (1967–1969) a v čele prezidia Socialistické federativní republiky Jugoslávie (dále SFRJ) v letech 1983–1984. Přídomek „státník“ však Špiljakovi určitě nenáleží za celé období 1967–1986, ačkoli právě tak zní název příslušného oddílu knihy. V tomto duchu se nese celá kniha. Navzdory tomu, že Klasić v úvodu hovoří o „někdy dobrých, a jindy špatných rozhodnutích“ Špiljaka během jeho kariéry (s. 12), prakticky žádná konkrétní politikova rozhodnutí jako špatná v textu hodnocena nejsou, a negativní stránky jeho činnosti jsou téměř vždy vyloženy jen jako projev loajality ke komunistické straně a jejím ideálům. Například Klasićovo nepodložené zdůvodnění, proč Špiljak v roce 1982 po letech strávených v nepřilíhlivé funkci předsedy odborové organizace SFRJ přehodnotil svůj odchod do penze a přijal místo v nej-

1 Srov. např. Jasper RIDLEY, *Tito. A Biography*, London 1994; Jože PIRJEVEC, *Tito in tovariši*, Ljubljana 2011; Ivo GOLDSTEIN – Slavko GOLDSTEIN, *Tito*, Zagreb 2015.

2 Bojan DIMITRIJEVIĆ, *Ranković. Drugi čovek*, Beograd 2020; Dino MUJADŽEVIĆ, *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb 2011.

vyšším stranickém vedení Chorvatska, zní tak, že Špiljak „usoudil, že svými zkušenostmi může a musí pomoci straně a společnosti, které očividně zabředávaly do krize,“ (s. 237). S takovou formulací se však spíše než u historiků setkáváme u samotných politiků, kteří potřebují ospravedlnit své lpění na funkcích. V daném případě se motiv osobních ambicí nabízí tím spíše, že Špiljak mohl vycítit šanci v souvislosti se zhoršujícím se zdravím Vladimira Bakariće, který byl fakticky nejmocnějším politikem v Chorvatsku již od konce války, a který se vůči Špiljakovi choval antagonisticky, jak i sám Klasić dokládá. Touto možností se bohužel Klasić vůbec nezabývá. Nepřiměla ho k tomu ani nápadná symbolika faktu, že Špiljak přímo nahradil Bakariće v jugoslávském státním prezídiu po jeho smrti v roce 1983. Klasić dokonce popisuje, že se Špiljak osobně angažoval proti předchozímu pokusu Bakariće, aby se i ve špatném zdraví udržel v pozici člena prezídia až do konce svého mandátu (s. 171–172). Ani to však autora nevede ke kritickému zhodnocení motivací protagonisty knihy během jeho politického comebacku v první polovině 80. let.

Autorův sklon k prvoplánové glorifikaci Špiljaka je v knize patrný již od začátku knihy. Špiljak, který se vyučil ševcem, byl ve 30. letech vyhledán místními komunisty v Sisku údajně kvůli své „statečnosti a bojovnému duchu“, aniž by tyto vlastnosti Klasić čímkoli doložil (s. 30). V kapitole o válečných osudech Špiljaka v partyzánském vojsku se projevuje další nešvar, který se poté v knize několikrát opakuje. Autor se nechává unést proudem myšlenek do úvah o dobových událostech s opravdu jen velmi volnou vazbou na osudy protagonisty knihy, zato v tomto případě se zjevným zápletem pro polemiku s nacionalistickými interpretacemi chorvatských dějin. Přesto naštěstí dostává prostor i Špiljakova válečná cesta od působení v prvním jugoslávském partyzánském oddílu v Sisku až po příchod do osvobozeného Záhřebu již ve funkci městského stranického tajemníka. Válka však Špiljakovi vzala několik nejbližších, neboť v řadách partyzánů padli jeho otec a bratr, a za blíže neupřesněných okolností zemřela také jeho první manželka. V následujících kapitolách stojí za pozornost výklad o poválečném stržení tří minaretů na tzv. Pavličově mešitě a historického pomníku bána Jelačiće (s. 100–103). Klasić příslušná rozhodnutí na základě pramenů připisuje vyšším politickým místům, jmenovitě Bakarićovi. Městská stranická organizace pod vedením Špiljaka měla být pouhým vykonavatelem, byť ji zvláště v kontroverznějším případě Jelačićova pomníku nescházelo patřičné nadšení. Jinak jsou ale kapitoly, pojednávající o období 1945–1967, obsahově bohužel velmi chudé, místy až odbyté. Například čtyřletému působení Špiljaka v čele chorvatské vlády (1963–1967) Klasić věnoval pouhé čtyři stránky (s. 120–124) a téměř žádné archivní bádání.

Poněkud více pozornosti autora připoutaly dva roky, které Špiljak strávil v roli předsedy jugoslávské vlády (1967–1969) jako osobní volba prezidenta Tita. Špiljak se v době rostoucího napětí mezi komunistickými elitami jednotlivých republik musel vyrovnávat s nedůvěrou chorvatského stranického vedení vůči bělehradským orgánům a zejména právě vůči svazové vládě. Měl dokonce čelit požadavkům na demisi, které ho přiměly k nebyvalému kroku v podobě žádosti svazovému parlamentu o potvrzení důvěry. Ani její takřka jednomyslné vyslovení nezastavilo další ostřelování Špiljaka, který v této době začal být v prostředí „probuzených“ národnostních emocí v Chorvatsku obviňován z jugoslávského unitarismu. Klasić uvádí i příznačné rétorické cvičení dobového záhřebského tisku, který označil žádost o parlamentní důvěru za buržoazní počín, ale ve skutečnosti měl na mušce nedostatečné „chorvatství“ Špiljaka. Klasićův důraz na obraz Špiljaka v chorvatském prostředí spolu s chybějícími podrobnostmi o politických postojích v době jeho působení v čele jugoslávské vlády činí ze Špiljaka spíše pasivní objekt složitých okolností jugoslávského politického života konce 60. let. Tento dojem ještě podtrhuje výklad Špiljakova „vstupu na světovou politickou scénu“ na jaře 1967, kdy předseda jugoslávské vlády v OSN přečetl úředníky sepsaný projev proti izraelské invazi do sousedních arabských zemí. Klasić tyto i jiné události podává ve stylu vyprávění o chudém ševci, který se souhrou okolností ocitl ve velkém světě. Špiljakovu osobnost tím navzdory své všudypřítomné snaze o příznivé vyznění celého příběhu značně zplošťuje a redukuje. Ve výkladu následného působení Špiljaka jako předsedy Rady národů jugoslávského federálního shromáždění (1969–1974) Klasić propojuje hned několik nešťastných vlastností svého přístupu k psaní mnoha pasáží knihy: obsazení Špiljaka do role pouhého vykonavatele rozhodnutí jiných, aniž by byly představeny jeho postoje (v tomto případě ohledně nové ústavy v roce 1974, jejíž přijetí Špiljak z titulu své funkce vyhlásil), absence práce s relevantními prameny týkajícími se přímo Špiljaka a nahrazení takových informací změtí jen málo relevantních charakteristik dobové situace v Jugoslávii. Archivní prameny chybí i v pasáži o letech 1974–1979, kdy Špiljak předsedal jugoslávským odborům. Byť byl význam této organizace v politickém životě země nevelký, mohl Klasić tuto příležitost využít lépe než jen k výtahu hrstky útržků ze sborníku Špiljakových veřejných vystoupení z té doby.

Teprve období po smrti prezidenta Tita v roce 1980 zpracoval Klasić způsobem, který snese náročnější kritéria. I nadále si ale uchoval jaksi automatickou přízeň vůči politikovu počínání a nevyvaroval se přitom řady nepřesností a velmi diskutabilních tvrzení. Jak již zaznělo v úvodu recenze, Špiljak se do stranického ústře-

dí Chorvatska dostal v době, kdy vliv nemocného Vladimira Bakariće na personálie velmi slábnul. Z Klasićova vyprávění vyplývá, že chorvatský komunistický establishment zůstával věrný Titově představě o kolektivním vedení a pro čtyřleté období 1982–1986 plánoval vystřídat postupně tři stranické předsedy: Jure Biliće, Josipa Vrhovce a právě Miku Špiljaka. Tento plán, který zahrnoval důslednou rotaci politických matadorů, je poněkud v rozporu s Klasićovým hodnocením, že byl Špiljak svými kolegy do Záhřebu povolán jako jakýsi „krizový manažer“. Naopak se zdá, že chorvatští lídři žádné větší otřesy neočekávali a politiku chtěli i nadále vést rutinními metodami.

Hned na počátku působení v chorvatském stranickém vedení čekaly na Špiljaka nenadálé potíže osobního rázu, které Klasić podrobně rozebírá (s. 173–182). Během roku 1982 federální inspekce vyšetřovala účetnictví několika chorvatských podniků a následně byli pro podezření z devizových machinací zatčeni manažeri velkého chorvatského dovozce ropy a energií, společnosti INA. Špiljak měl na INA vazbu přes svého syna Vanju, který ve firmě pracoval. Vnímal jako útok na svou osobu, když si na jaře 1983 chorvatský ministr vnitra Pavle Gaži stěžoval svazovému ministru vnitra Stane Dolancovi, že vyšetřování je kýmisi obstruováno kvůli možné kompromitaci synů národních hrdinů. Kromě Vanji Špiljaka ve firmě totiž pracoval také syn samotného Tita a potomci několika dalších významných politiků (s. 173). Očividně se tedy jednalo o prestižní zaměstnání, v němž se synové politiků ocitli dost možná s přispěním svých otců. Klasić však tento dojem, potenciálně narušující vyznění jeho vyprávění, nepotvrzuje ani nevyvrací. Chorvatské úřady a později ani soud prohřešky ve firmě neshledaly. Klasić v kauze spatřuje osobní ambice Dolance, ale také boj slovinských elit za ekonomické zájmy své republiky proti „konkurenčnímu“ Chorvatsku. Dokládá to Dolancovým osobním zajišťováním publicity pro celý případ, jeho svolením k policejní prohlídce pracovního stolu sekretářky Špiljaka mladšího, a také tím, že další Slovinec v jugoslávské vládě Janez Florijančič nevyslyšel žádost INA o kontrolu postupu svazové devizové inspekce. Téhož roku 1983 měl Gaži předat svazovým orgánům jakýsi pamflet, v němž byli chorvatští politici obviněni ze spolčování se SSSR. Očividná intrika se obrátila proti samotnému Gažimu a vedla k jeho odvolání z ministerské funkce a vyloučení ze strany. Ačkoli v obecné rovině je nutno připustit, že chorvatská politická oligarchie v kauze INA měla dobré důvody pomáhat sobě spřízněným manažerským strukturám, Gažiho počínání v dané době, alespoň soudě z výkladu Klasiće, působí podstatně méně důvěryhodně než Špiljakovo. V jiných zdrojích než v Klasićově knize se však dozvídáme o Gažiho pozděj-

ším tvrzení, že intervence u svazového vedení ohledně sovětských vazeb chorvatských lídrů mu byla podvržena.³

V ohnisku dalších kontroverzí, trvajících až do dnešní doby, se jméno Miky Špiljaka ocitlo v souvislosti s atentátem na Stjepana Đurekoviće. Tento vysoký manažer INA a zároveň, jak se později ukázalo, agent západoněmecké tajné služby uprchl z Jugoslávie právě v době, kdy začínalo vyšetřování firmy. V Německu se okamžitě začal politicky angažovat ve spojení s chorvatskou nacionalistickou emigrací a o rok později (v červenci 1983) byl v Mnichově zavražděn nikdy neodhalenými bezprostředními pachateli. Podle jedné verze této události měl atentát iniciovat Špiljak, aby zneškodnil nežádoucího svědka nepravostí svého syna.

Když byli v Německu v letech 2013–2016 souzeni vysocí funkcionáři chorvatské tajné služby z 80. let Zdravko Mustač a Josip Perković za organizaci vraždy, Klasić zpracovával analýzy pro potřeby jejich obhajoby. V recenzované knize se věnuje dementování případné účasti otce i syna Špiljakových (s. 182–188). Klasić argumentuje tím, že se chorvatská tajná služba o Đurekoviće začala zajímat teprve kvůli jeho protijugoslávské činnosti v Německu a že se ve vyjádřeních samotného Đurekoviće během emigrace obvinění na adresu Špiljakova syna neobjevují. Soudí také, že atentáty v zahraničí musel schvalovat svazový ministr vnitra, tedy v daném případě Stane Dolanc. Ten se přitom angažoval ve vyšetřování INA, byl kvůli tomu ve sporu s chorvatskými politiky a neměl by důvod jim pomáhat v zahlazování stop podvodů managementu firmy. Verdiktem mnichovského soudu z roku 2016 byli Mustač a Perković za atentát odsouzeni k doživotí s tím, že motivem měla být v první řadě protirežimní činnost zavražděného, ale kromě toho i snaha zamést pod koberec podvody v INA. Klasić nicméně uvádí, že Mika Špiljak v rozsudku přímo zmíněn není, a jeho syn Vanja jen jako svědek, poskytující soudu věrohodné informace o INA. Dodejme, že dánský historik Christian Axboe Nielsen, jehož práce se jinak zakládá na systematictějším bádání než Klasićova, poukazuje na velký zájem chorvatské státní bezpečnosti, svazového ústředí tajných služeb a Dolance osobně o politické aktivity Đurekoviće v Německu. Naproti tomu strach z kompromitace Špiljakova syna jako motiv atentátu z Nielsenova výkladu nevyplývá.⁴

Kapitola týkající se ročního mandátu Miky Špiljaka jako člena a shodou okolností zároveň předsedy jugoslávského prezidia (1983–1984) se z největší části

3 *Što je prije šest godina otkrio Pavle Gaži: Moja istina o Dolancu, Ini, Đurekoviću, Mustaču, Špiljku i Titu*, Nacional.hr, 26. 4. 2021. Dostupné na: <https://www.nacional.hr/sto-je-prije-sest-godina-otkrio-pavle-gazi-moja-istina-o-dolancu-ini-durekovicu-mustacu-spiljku-i-titu/>, 10. 2. 2022.

4 Christian Axboe NIELSEN, *Yugoslavia and Political Assassinations. The History and Legacy of Tito's Campaign against the Émigrés*, London 2020, s. 139–164.

týká politikových kontaktů se zahraničními státníky. Z jejich velkého množství (40 setkání s hlavy států a premiéry) Klasić usuzuje na vysokou prestiž Jugoslávie ve světě, která přetrvávala i v prvních letech po Titově smrti. Špiljak z titulu své funkce zahajoval zimní olympijské hry v Sarajevu. Klasić upozorňuje na obavy jugoslávských politiků z ekonomických dopadů her v době již vleklé ekonomické krize a na chybějící identifikaci elit jednotlivých republik s olympiádou jako společným podnikem. K tomu však dává pouze nekonkrétní komentáře, aniž by přiblížil diskuse v prezídiu na toto téma a postoje či aktivity Špiljaka. Ani ohledně projednávání dalších otázek domácí politiky a ekonomiky v jugoslávském prezídiu pod vedením Špiljaka se bohužel nedozvídáme téměř nic. Autor pouze nakousl potenciálně zajímavé téma pokusu o výběr nové jugoslávské hymny místo do té doby užívané písně *Hej Slované*, která měla být jen provizorním řešením (s. 205–206). Klasić uvádí, že v době Špiljakova mandátu proběhl konkurz na novou hymnu, ale ani jeden z bezmála 200 návrhů nebyl přijat. Tento neúspěch možná svědčí o nízké schopnosti jugoslávského vedení již brzy po Titově smrti shodnout se na symbolických attributech společného státu. K takovému, nebo jakémukoli jinému závěru však v knize chybí informace o důvodech, proč hymna z početné nabídky nebyla vybrána, a jako obvykle Klasić bohužel neseznamuje čtenáře s rolí Špiljaka v celé věci.

Po konci mandátu tehdejšího složení prezídia SFRJ na jaře 1984 se Mika Špiljak vrátil do Záhřebu, kde pro něj chorvatští lídři drželi místo předsedy republikové stranické organizace. Hned musel řešit pozdvižení, které vzešlo z orgánu, je- muž nyní předsedal. Šéf ideologického oddělení v předsednictvu chorvatského ÚV Stipe Šuvar se tehdy pustil do široké, byť jen verbální akce proti nekonformní publicistice. Šuvar svolal širší fórum straníků a spřízněných intelektuálů k poradě o „nepřijatelných“ tendencích ve veřejné sféře. To by samo o sobě zřejmě větší ohlas nevyvolalo, kdyby se k novinářům nedostala sbírka výňatků z pranýřovaných publikací. Mezi nimi výrazně převažovali autoři ze Srbska, kde v první polovině 80. let vzkvétala liberální a nacionalistická publicistika. Šuvarova tzv. Bílá kniha zvedla vlnu nevole v intelektuálních kruzích napříč republikami, ale i mezi komunistickými funkcionáři, zejména právě v Srbsku. Klasić čtenáře seznamuje se Špiljakovou úspěšnou snahou tento rozruch uklidnit. Špiljak se k distanci od Bílé knihy podle autora rozhodl proto, že ji považoval za sektářskou, a navíc nechtěl narušovat vztahy Chorvatska se Srbskem, na kterých silně závisela stabilita společného státu. Klasić dodává sporům mezi Špiljakovým a Šuvarovým proudem ve Svazu komunistů Chorvatska také osobní rozměr: akademicky činný Šuvar sám sebe chápal jako ná-

sledovníka Bakariće v roli ideologa a vizionáře, přičemž na pouze vyučeného Špiljaka se díval svrchu, podobně jako před tím samotný Bakarić. Klasić však nenabízí druhý úhel pohledu na rozdíly mezi oběma chorvatskými politiky. Šuvar byl na rozdíl od Špiljaka vždy velmi vzdálený od vyhledávání materiálních privilegií pro sebe nebo svou rodinu. Po změně režimu v Chorvatsku kvůli setrvání na vyhraněné levicových a protinacionalistických pozicích, o kterých dával veřejně vědět, čelil problémům včetně fyzických útoků. Naproti tomu Špiljak po roce 1990 potíže s novou garniturou neměl, k čemuž se ještě dostaneme, a jeho syn Vanja si i dále budoval kariéru v ropném byznysu, dokonce v mezinárodním měřítku.⁵ Dění kolem Bílé knihy jinak ukazuje, že již v první polovině 80. let se Šuvarův ortodoxní přístup vůči kritickým intelektuálům, i když se omezoval na výzvy pouze k ideologickému a nikoli policejnímu boji, ocitl v rámci komunistických elit v Jugoslávii v menšině. Kromě toho se jasně ukázalo, že komunistické vedení jedné republiky (v daném případě Srbska) na základě iniciativy od svých kolegů z jiné republiky nebylo ochotné se konfrontovat s domácím nacionalismem, s nímž v řadě ohledů souznělo.⁶ Již brzy po Bílé knize se tento moment měl kromě Srbska projevit naplno také ve Slovinsku.

Klasić mezi klíčovými soupeřníky Špiljaka v chorvatském establishmentu 80. let uvádí Ante Markoviće, který byl znám jako ekonomický technokrat a později se z pozice svazového premiéra snažil o radikální pozápadnění jugoslávské ekonomiky. To hovoří ve prospěch Klasićova názoru, že Špiljak byl méně ortodoxní než Šuvar nejen ohledně přístupu k nekomunistickým intelektuálům, ale i v otevřenosti ke změnám v uspořádání společnosti. Značně nekonzistentní je ale Klasić tehdy, když Špiljakovi přisuzuje také silnější orientaci na národní otázku oproti Šuvarovi. Na jiných místech v knize totiž autor energicky argumentuje, že Špiljak zůstával jednoznačným zastáncem společného státu. Dokládá to i jeho výroky z konce roku 1985 o nesmyslnosti úvah o rozdělení Jugoslávie v době integračních procesů ve světě, a o hrozbě libanonského scénáře v případě ústupu od „bratrství a jednoty“ (s. 238). Mezi politiky, kteří původně měli blízko ke Špiljakovi, sice později během rozpadu Jugoslávie nacionalismus našel zřejmě úrodnější půdu než mezi příznivci Šuvara, nicméně jeden z hlavních Špiljakových spojenců Ante Marković se coby

5 *Sin moćnog lidera Partije gradi luku u N. Vinodolskom*, Express.hr, 18.6.2017, Dostupné na: <https://express.24sata.hr/top-news/sin-mocnog-partijskog-lidera-gradi-luku-u-n-vinodolskom-10845>, 10. 2. 2022.

6 Tento aspekt zdůrazňuje Davor Marijan ve své pozdější studii o případu Bílá kniha. Davor MARIJAN, „*Cvijete zla*“ – *Bijela knjiga Saveza komunista Hrvatske*, Časopis za suvremenu povijest 53, 2021, č. 1, s. 7–42.

poslední jugoslávský premiér až do roku 1991 vehementně snažil o zachování federace a byl proto torpédován ze Slovinska, Tuđmanova Chorvatska, ale i Miloševićova Srbska. Klasićova teze o tom, že míra „chorvatství“ se měla mezi Špiljakem a Šuwarem v polovině 80. let výrazněji lišit, tak není přesvědčivá. Spíše se zdá, že se autor navzdory své levicově-liberální orientaci účelově snaží vylepšit obraz Špiljaka i v očích národně cítícího publika. Sám tak sklouzává do pastí *ex post* imputace alespoň zárodků chorvatského nacionalismu Špiljakovi, proti čemuž se jinak vymezuje.

Klasić odmítá obvinění Špiljaka z nacionalismu mimo jiné i v závěrečném rozboru spekulací o tom, že ve druhé polovině 80. let měl Špiljak pomáhat Franju Tuđmanovi v jeho cestě k moci (s. 238–244). Protirežimně smýšlející Tuđman si koncem roku 1986 přes prostředníka domluvil setkání se Špiljakem, aby jej požádal o pomoc se získáním cestovního pasu a s přenosem ostatků svých příbuzných do Záhřebu. Již za několik měsíců chorvatské úřady Tuđmanovi pas skutečně vrátily, a ten ho začal využívat k návštěvám chorvatských emigrantů v zámoří. Klasić upozorňuje, že Špiljak svůj rozhovor s Tuđmanem okamžitě hlásil chorvatskému stranickému vedení, jemuž tehdy předsedal etnický Srb Stanko Stojčević. Z této zprávy, v níž Špiljak Tuđmana kritizuje za setrvávání na linii chorvatského nacionalismu, ani z příslušného deníkového záznamu samotného Tuđmana nelze podle Klasiće usuzovat na případnou dohodu o politickém spojení. Klasić navíc soudí, že v letech 1986–1987 situace zdaleka nenasvědčovala možnosti, že by Tuđman mohl usilovat o moc, a Tuđman tehdy nevyvíjel aktivity v tomto směru. Druhé setkání Špiljaka s Tuđmanem mělo proběhnout během roku 1989. Podle jednoho pozdějšího vyprávění Špiljak tehdy nabídl Tuđmanovi aktivní podporu v boji o moc tím, že mobilizuje své kontakty v tajných službách. Klasić zpochybňuje spolehlivost této informace, neboť Tuđman ve svém deníku tento rozhovor nezmiňuje a o setkání neexistují záznamy kromě tvrzení Josipa Manoliće.⁷ Klasić také tvrdí, že v roce 1989 již komunisté neměli Tuđmanovi mnoho co nabídnout, tedy že jeho cesta na politické výsluní již byla víceméně hotová věc. Taková představa je však velmi diskutabilní, neboť k vyhlášení voleb s účastí více stran se chorvatští komunisté až do závěru roku 1989 nechystali, a ani poté neočekávali, že v nich budou poraženi.⁸

7 Původně partyzán a komunistický funkcionář, který se obdobně jako Tuđman na přelomu 60. a 70. let přiklonil k chorvatskému nacionalismu a následně byl odstaven z veřejného života. Od roku 1989 se znovu politicky aktivizoval po boku Tuđmana.

8 V českém prostředí vyšla v nedávné době kvalitně zpracovaná kronika událostí ze samotného závěru vlády komunistů v Chorvatsku: Boris MOSKOVIĆ, *Mezi Titem a Tuđmanem. Chorvatsko v letech 1989–1990*, Praha 2017.

Bohužel bez časoprostorových souřadnic a bez odkazů na zdroje zmiňuje Klasić ještě jedno pozdější setkání Tuđmana a Špiljaka, kdy se Tuđman měl zajímat o Špiljakovo zdraví, a ten se u něj zase přimlouval za obnovu jednoho partyzánského pomníku. Z toho je zřejmé, že Tuđman se Špiljakem zůstal i po roce 1990 v dobrých vztazích. Syn Vanja Špiljak měl podle médií v roce 1999 už coby vlivný ropný magnát Tuđmanovi říci, že rodičům „je s tebou dobře“, a že se proto on osobně vynasnaží, aby Tuđman i dále zůstal u moci.⁹ Vanja jinak později uváděl, že jeho otec se s Tuđmanem vídal už v 70. letech na podkladě dřívějších vazeb obou rodin.¹⁰ Vyjádření Vanji, jsou-li pravdivá, nasvědčují tomu, že kontakty jeho otce s Tuđmanem byly těsnější, než uvádí Klasić. Přesto u Vanji nenacházíme podporu pro tezi o spolupráci Špiljak–Tuđman na změně režimu v Chorvatsku. Je překvapivé, že ačkoli Klasić psal knihu v těsném kontaktu se Špiljakovou rodinou a opakovaně označuje Vanju za důvěryhodnou osobnost, o vztazích s Tuđmanem nenechává Vanju v knize žádným způsobem promluvit.

Při čtení knihy se nelze ubránit dojmu, že se Hrvoje Klasić zaměřil na závěrečné roky politické kariéry Miky Špiljaka, a celé jeho předchozí působení jen narychlo zasadil do svého pozitivního obrazu o politikovi. Kromě informační chudoby prakticky všech kapitol vyjma těch o 80. letech je největším problémem knihy absence kritického odstupu od protagonisty. Klasić se sice (odhlédneme-li od podtitulu knihy) nesnaží zveličovat význam nebo schopnosti Špiljaka, ten je přesto prakticky v každém jednotlivém případě konfliktů, diskusí nebo rozhodnutí vyobrazěn jako kladný hrdina. Klasić vynechává mnoho argumentů a faktů, které hovoří ve Špiljakův neprospěch. Dělá mu tím medvědí službu, neboť se jeho závěry o Špiljakovi coby skromném, zásadovém a veskrze poctivém idealistovi nezakládají na důkladné práci s prameny ani na rozvaze všech pro a proti. To neznamená, že tyto autorovy závěry jsou nutně zcela nesprávné, ale nelze je bohužel přijmout bez dalšího prověření a určitě neplatí pro všechna Špiljakova rozhodnutí a životní období. Nejvíce přesvědčivý v hodnocení Špiljaka je Klasić tehdy, když ho vyobrazuje jako odpůrce nacionalismu po celých pět desítek let jeho aktivního politického působení, a jako terč pohrdání ze strany některých jeho soudruhů, kteří vyrostli ve výhodnějších sociálních podmínkách. Jinak lze Klasićovu knihu vnímat především

9 „*Vanja Špiljak: Tuđman me nije pitao za likvidaciju Đurekovića (1. dio)*“, Večernji.hr, 19. 1. 2014. Dostupné na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/vanja-spiljak-tudman-me-nije-pitao-za-likvidaciju-durekovića-1-dio-915926>, 10. 2. 2022.

10 Ibidem.

jako až příliš zaujatý, ale přesto podnětný příspěvek k obhajobě Miky Špiljaka ohledně kontroverzí kolem jeho působení v 80. letech.

Michal Janíčko

Pavel KOSATÍK,

Slovenské století,

Praha, Torst 2021, 407 s.,

ISBN 978-80-7215-686-3.

Martin M. Šimečka vo svojej recenzii na Kosatíkovo *Slovenské století* reaguje na vetu, ktorú Pavel Kosatík napísal v úvode: „Být dnes mladým, dvacetiletým Slovákem, hodně bych se těšil, co v životě zažiju.“¹ Šimečka poznamenal, že „Toto je hádam jediná veta, která prezrádza, že autor si Slovákovi predsa len trochu idealizuje. Faktom totiž je, že veľa mladých Slovákov sa ide tešiť na svoju budúcnosť radšej do Česka.“² Petr Vizina sa na túto kritiku Pavla Kosatíka spýtal vo svojom podcaste *Na dotek*, a autor *Slovenského století* odpovedal mimo iného, že „[...] ani jsem tím tak nehodnotil to, jak je těm Slovákům, ale spíš jakýsi pocit zabetonovanosti český společnosti.“³ Do istej miery je táto veta pre celé *Slovenské století* príznačná.

Aká je vlastne bádateľská otázka *Slovenského století*, nie je po jeho prečítaní celkom jasné – má ísť o (popularizačné) dejiny Slovenska v Československu, alebo o dejiny slovenského separatizmu v Československu? Podľa úvodu pravdepodobne skôr o prvé, podľa obsahu o druhé. Je to nešťastná nejasnosť – vytvára v podstate sebanaplnujúce sa proroctvo a spadá do zažitých vzorcov vnímania, že čo je česko-slovenské, to je české. Slovenské dejiny, ako ich predkladá Kosatík, nič netušiac priťakávajú slovenským nacionalistom v predstave, že jediným skutočne slovenským je to, čo vedie k samostatnosti. Čechoslovakisti, inteligencia 30. rokov verná Československu zo slovenských pozícií, elity Demokratickej strany aktívne sa podieľajúce na obnovení spoločného štátu v 40. rokoch, slovenské kádre KSČ, „pražskí Slováci“ 70. rokov, tí všetci sú implicitne vykázani do pozícií slepých vývojových vetiev, ale-

1 Pavel KOSATÍK, *Slovenské století*, Praha 2021, s. 6.

2 Martin M. ŠIMEČKA, *Ako Česi nezabránili šťastnému rozvoju mladšieho brata*, Denník N, 14. 12. 2021, dostupné na <https://dennikn.sk/2647561/slovenske-storocie-ako-cesi-nezabranili-stastnemu-rozvoju-mladsieho-brata-kniha/?ref=list>, 28. 1. 2022.

3 Petr VIZINA, *Podcast Na dotek: Slováky jsem považoval za iracionální pachatele rozpadu*, 29. 12. 2021, dostupné na <https://soundcloud.com/aktualnecz/podcast-na-dotek-pavel-kosatik>, 28. 4. 2022

bo redukovaní na mocenských oportunistov. Prívrženci Československa hrajú v spätnom pohľade tragickú rolu z nesprávnej strany dejín.

Kosatíkova práca pozostáva z chronologicky radených kapitol, pričom nosnou témou väčšiny z nich je (prevažne politický alebo spoločenský) život niektovej „slovenskej osobnosti“, na príklade a cez príbeh ktorej Kosatík zobrazuje dobu, vzorce myslenia či vzťahy s centrom, všetko to, čo považuje za slovenské dejiny. Formát to nie je zlý, ale sústredenie na tú-ktorú osobu má občas tú nevýhodu, že autor opomína skutočnosti, ktoré s ňou priamo nesúvisia, ale pre celkový kontext sú dôležité, alebo si zľahka protirečí s kapitolou o inej osobe. Takéto rozpory sú viditeľné najmä v kapitolách o Vavrovi Šrobárovi a o Milanovi Hodžovi, hlavne pokiaľ ide o vplyv na udalosti roku 1918. Okrem toho Kosatík občas vynecháva informácie, akoby si ich šetril, kým budú z jeho pohľadu relevantnejšie – tak sa v kapitole popisujúcej politiku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v 20. a 30. rokoch 20. storočia nedozvieme nič o Tukovej afére, hoci Kosatík pri tejto príležitosti píše o vystúpení HSLS z vlády v roku 1929 (s. 142), ktoré bolo priamym následkom Tukovho odsúdenia za vlastizradu. Že HSLS opustila vládu z tohto dôvodu sa dozvieme až o 30 strán neskôr, v kapitole o Tukovi, kde je tento Hlinkov krok zmienený ako dôkaz jeho „vernosti“ Tukovi (s. 173).

V poslednej tretine práce, ktorá sa venuje udalostiam od druhej svetovej vojny ďalej, sa dôraz do istej miery prenáša z osobností k fenoménom a obsadenie kapitol sa rozrôžňuje, čo do veľkej miery zmierňuje vyššie popísané problémy. Modernjšie kapitoly bohužiaľ trpia nedostatkom priestoru – tvoria približne 100 strán z celkových 350 strán obsahu – čo v spojení so širším záberom vedie k istej plytkosti popisu, najmä keď ide o zložité fenomény. Výber osobností a problémov, ktorým sa autor rozhodne venovať, je samozrejme subjektívnou záležitosťou. Napriek tomu je škoda, že autor v podstate opomenul obdobie tzv. „asymetrickej federácie“, ako ju nazýva Jan Rychlík, obdobie hrubo ohraničené rokmi 1944–1948, kedy Bratislava požívala v Československu v praxi najväčšej autonómie. Na tomto krátkom období a jeho problémoch by bolo bývalo možné zaujímavo ilustrovať nielen nerovnaké predstavy o spolužití a pozícii štátu a národa, ale aj často nečakané problémy, ktoré improvizované delenie moci, vyplývajúce z rozdielneho vojnového vývoja, prinášalo.

Čitateľa bohužiaľ pri čítaní vyrušuje niekoľko typov drobných chýb – prvá chyba v slovenskom názve (v českých textoch často sa objavujúce „Turčianský Svätý Martin“) sa vyskytne hneď na strane 11. Zároveň je v texte niekoľko chýb, ktoré sú evidentne preklepmi, ale preklepmi tak nešťastnými, že menia význam viet – tak

bol Vavro Šrobár zmocnený Slovenskou národnou radou k zastupovaniu v Prahe dodatočne 30. novembra 1918, nie 1938 (s. 42), a chlapci od 6 do 18 rokov sa mali stať členmi Hlinkovej mládeže (HM), nie Hlinkovej gardy (HG) (s. 177). Hlinkova garda síce ako polovojská jednotka mohla byť väčšinu svojej existencie všeliko- mu na smiech, ale dvanásťročných chlapcov predsa len neprijímala. Tak isto prvá viedenská arbitráž dopadla pre Slovensko o trochu lepšie, než boli pôvodné požia- davky maďarskej strany, nie o trochu horšie (s. 145).

Okrem toho má Kosatík (v tomto type textu pochopiteľnú) tendenciu k zjednodušovaniu, ktorá sa však tiež v niektorých prípadoch prejavuje nešťastne. Výrok, že: „Do konce války se však otevření tábora založeného na otrocké práci vězňů na Slovensku nestihlo,“ (s. 209) je technicky presný vzhľadom na to, že Kosa- tík hovorí o politických väzňoch. Napísať však niečo také bez spresnenia opomína pracovné tábory pre rasovo prenasledované obyvateľstvo, ktorých bolo na Sloven- sku niekoľko (Nováky, Sereď, Vyhne), najmä s prihliadnutím na laické čitateľstvo, ktoré nemusí z prvej ruky rozlišovať pracovné tábory pre politicky prenasledova- ných a pracovné tábory pre rasovo prenasledovaných, a to zvlášť v prípade, keď dru- hé nie sú spomenuté v celej práci. Podobným, hoci snád menej závažným zjednodu- šením je tvrdenie, že Oskar Fegyveres a Róbert Remiáš boli „kolegovia“ (s. 359). Kosatík píše o Fegyveresovi ako o pracovníkovi Slovenskej informačnej služby (SIS) (ktorým bol), a formulácia tak vyvoláva predstavu, že Remiáš bol taktiež prí- slušníkom tajnej služby. Remiáš a Fegyveres boli kolegami z kriminálky, odkiaľ Fe- gyveres odišiel do SIS a Remiáš začal súkromne podnikáť. V čase únosu Michala Kováča ml. už kolegami neboli a Remiáš nikdy nepracoval pre SIS.

Ďalším „zvláštnym znakom“ textu je niekoľko polemík o možných alterna- tívnych vývoch dejín, typicky o rôznych bodoch, v ktorých mohlo Českosloven- sko nevzniknúť / nebyť obnovené / rozpadnúť sa. Takéto polemiky sú samozrejme vždy subjektívne a názor na možnosť takejto alternatívy ostáva na individuálnom posúdení, predsa sa však pustíme do rozboru jednej z nich. V kapitole *Gustáv Hu- sák v čase táni* nám Kosatík predkladá teóriu, že: „Kdyby Husák prosadil, oč v Ko- šicích usiloval, tedy federaci, a volby v roce 1946 by dopadly, jak dopadly, (tj. v če- ských zemích vítězství KSČ a na Slovensku demokratů), ČSR by se rozpadla už v onom roce 1946.“ (s. 293). Opomínajúc prvú časť, pustíme sa iba do predstavy o rozpade federatívnej Československej republiky v roku 1946, a to následkom rôz- nych volebných výsledkov oboch častiach federácie. Rozpad ČSR by v tejto dobe mal tri hľadiská, ktoré na seba všetky nadväzujú: slovenské, československé a medzi- národné. Začneme zvnútra, teda hľadiskom slovenským. Víťazná Demokratická

strana (DS) s dvoj tretinovou väčšinou v Slovenskej národnej rade a Komunistická strana Slovenska (KSS) s tretinou kresiel, aj vo federácii nepochybne silno prepojená s KSČ – ani jedna z týchto strán by nemala motiváciu sa od ČSR trhať. Špičky DS, z ktorých veľká časť sa aktívne podieľala na Slovenskom národnom povstaní sa práve ním a celým svojím odkazom hlásili ku spoločnej republike a samostatné Slovensko pre nich nieslo odkaz ľudáctva, ku ktorému sa hlásiť nechceli. KSS nemala dôvod k samostatnosti v štáte, v ktorom by nevládla, viac bola motivovaná zostať v štáte, ktorého časť ovláda sesterská KSČ. Tým sa môžeme posunúť na československú úroveň: KSČ nemala najmenší dôvod rozpadu aktívne nebrániť, tým skôr, že na to mala prostriedky – sesterskú KSS. Pre českú spoločnosť by osamostatnenie Slovenska taktiež príliš bolestne pripomínalo rok 1939 a KSČ by u nej našla jasnú podporu. Medzinárodné hľadisko je úplne jasné – obnovenie štátu, ktorý sa pri svojom vzniku prihlásil k nacizmu, by rok po vojne neprešlo ani u západných spojencov, ani u Sovietov – najpravdepodobnejším osudom takéhoto štátu by bola okamžitá sovietska invázia za možno nespokojného, ale rozhodne tichého prizera- nia sa okolia. A tým sa vraciame k hľadisku slovenskému – DS si takúto eventualitu musela uvedomovať a pokiaľ by si mala vybrať medzi tesnejším objatím s českými krajinami a sovietskym područím, s radosťou by si vybrala prvé. V zhrnutí teda Slovensko nemá dôvod samostatnosť vyhlasovať, Československo nemá dôvod jej nebrániť a okolité štáty nemajú dôvod sa tomu nečinne prizerať. Oveľa pravdepodobnejším osudom federalizovanej ČSR v tomto scenári je presne to, čo sa stalo v realite našej – likvidácia slovenskej nezávislosti. Kosatíkova konštrukcia, vychádzajúca na pohľad z domienky, že najvyšším a azda jediným hnacím motorom slovenskej politiky je túžba po národnej samostatnosti, je pre *Slovenské stololetí* príznačná. Motivácie vedúce k podpore pokračujúcej existencie Československa sú v tejto optike pokrivené alebo neúprimné a slovenská politika je rámcovaná čisto geograficky slovenským kontextom, akoby sa ani nemala prirodzene vzťahovať k Prahe ako centru prijatému za vlastné, akoby nemala operovať v kontexte celého Československa. Kosatík tak predstavuje dobové slovenské elity ako vylúčené z československej existencie, ku ktorej sa v skutočnosti často hlásili. Obnovené Československo tým zobrazuje ako české panstvo, na ktorom nemá žiadny skutočný Slovák záujem a z ktorého by sa pri prvej možnej príležitosti znovu vymanil. Predstava, že v tomto období prevládli na Slovensku elity, ktoré mali záujem na existencii *spoločného* štátu, je mu cudzia do tej miery, že ju ani nezvažuje.

Všetko toto by sme mohli považovať za pomerne povrchné nedostatky. Bohužiaľ ide skôr o ilustráciu hlbších problémov, ktoré charakterizuje problém s fak-

tografiou. Tento typ práce nevyžaduje vždy citácie, ale ich absencia je zvlášť frustrujúca, pokiaľ autor napríklad tvrdí, že Slovenská národná rada mala v roku 1944 zámer zachovať samostatné Slovensko a okruh komunistov okolo Husáka plánoval jeho pripojenie k Sovietskemu zväzu (s. 241). Pre doplnenie pripomenieme, že vo Vianočnej dohode z decembra 1943 sa obe tieto sily, teda SNR a KSS, prihlásili k obnoveniu Československa. Kapitola o Slovenskom národnom povstaní by si všeobecne zaslúžila väčšie osvetlenie zdrojov informácií, keďže sa v nej objavuje niekoľko zaujímavých konštrukcií, na ktorých v slovenskej historiografii rozhodne nepanuje zhoda. Najvypuklejšou je tvrdenie o spolupráci komunistov s generálom Čatlošom, čo je tvrdenie, voči ktorému sa Čatloš vo vlastných spomienkach a korešpondencii zo 60. rokov pomerne vehementne vymedzoval. O tom, ako prebiehali rôzne úrovne rokovaní v Moskve v tomto období, existuje množstvo osobných svedectiev, ktoré si často protirečia, a preto je nešťastné, že sa Kosatík autoritatívne stavia za jednu konkrétnu teóriu bez toho, aby jej spornosť zmienil.

V interpretačnej rovine je významným hendikepom práce Kosatíkova neochota uvažovať nad národnostnými požiadavkami ako nad mocenským nástrojom. Najvýraznejšie sa to prejavuje v prípade Husáka a Mečiara. Kosatík nedokáže pochopiť Husákovu „vykuchanie“ federácie z roku 1968 inak, ako zradu spáchanú Husákom na vlastných princípoch. Mocenská interpretácia by pritom na celú záležitosť mohla vrhnúť úplne iné svetlo a vrátiť motivácie aktérov do oveľa prozaickejších sfér – Husák (1968) v Bratislave federáciu potrebuje, pretože mu moc pridáva, a Husák (1970) v Prahe federáciu nepotrebuje, pretože mu moc uberá. Podobne je to s Mečiarom. Kosatík je schopný zároveň tvrdiť, že väčšina Slovenska samostatnosť v roku 1992 nechcela (s. 345), a že Mečiar, požadujúc samostatnosť, vždy robil ako populistu len to, čo si jeho voličstvo prialo. Mečiarovi pritom tak isto šlo o moc – v samostatnom štáte mohol byť neobmedzeným vládcom. Na vôli voličstva nezáležalo, Mečiar mu koniec koncov dokázal vnútiť svoju. Takéto interpretácie smerujú k predstave o národnostných požiadavkách ako o pohybe *per se*, o pozitivistickom smerovaní národnej existencie k samostatnému štátu ako vopred narysovanej trajektórii dejín. Neberú do úvahy súhrn politických a spoločenských faktorov, v ktorých sa konkrétne požiadavky formulujú, a úplne opomínajú mocenskú prácu s takzvanou národnostnou kartou, ktorá je nástrojom k iným cieľom, nie cieľom samým o sebe.

S mečiarizmom a obdobím nežnej revolúcie sa pojí aj problém interpretácie pôsobenia Fedora Gála. Autor, zdá sa, preberá popis udalostí prevažne od Milana Kňažka, pričom je možné, že mu úplne unikol spor Gál – Kňažko, ktorý sa rozhorel

v roku 2018 po vydaní knihy rozhovorov Karla Sudora s Fedorom Gálom *Ešte raz a naposledy*. Spor, ktorého hlavnými motívmi sú „duchovná zodpovednosť“ za mečiarizmus a otázka Gálovho odchodu zo Slovenska, sa od vtedy (s miernym útlmom z dôvodu pandémie) ťahá na stránkach niekoľkých slovenských denníkov a naposledy vyvrcholil Kňažkovou žalobou na Gála z mája 2021. Vzhľadom na to, že ide o širokú verejnú debatu, do ktorej vstupujú svojimi svedectvami a názormi iní aktéri dobových udalostí, ide o značnú nedbalosť.

Vo výsledku teda Kosatík predkladá text, ktorý by sme s trochou irónie mohli nazvať pokusom urobiť zadosť realite a doplniť okyptené *České století* o jeho chýbajúcu časť. Pokus je to rozhodne chvályhodný, a zdá sa, že dokázal okolo seba rozpútať pomerne zaujímavú debatu. Trpí bohužiaľ nedôslednosťou najrôznejšieho druhu, od význam pozmeňujúcich preklepov po vyklábené interpretačné rámce. Za najväčšiu premrhanú príležitosť však musíme označiť nevyjasnenú bádateľskú otázku, ktorá mieša dokopy dejiny Slovenska a dejiny slovenského separatizmu a vylučuje zo skúmania celé segmenty stýkania a potýkania sa, ktoré nám môžu o našich spoločných dejinách a o nás samých povedať oveľa zaujímavejšie veci.

Tereza Richtáriková

